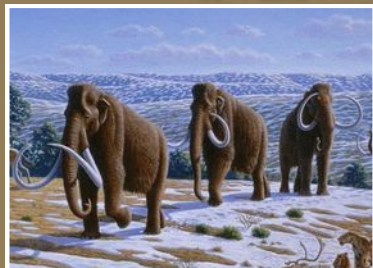
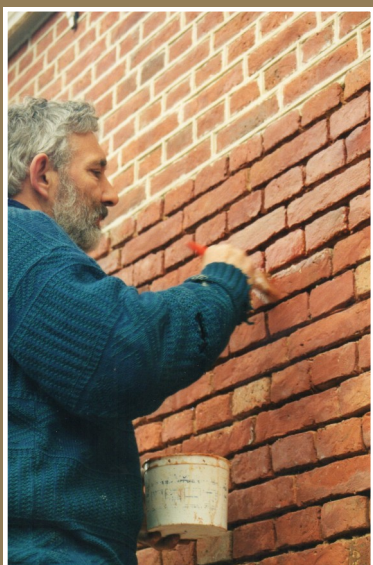

Boorn & Boerschop

Jaargang 27 / 2017

Een uitgave van de heemkundevereniging Borne
Verschijnt 3 keer per jaar

Nummer 2

Colofon

Bestuur van de vereniging

Annemarie Haak (voorzitter), Bertie Velthuis, (secretaris), Frank Mars (penningmeester), Leo Bult, Harrie Rouhof, Hans Nijhof en Henriëtte ten Tusscher (leden).

Secretariaat

Welemanserf 5, 7622 HT BORNE
tel.: 074 266 70 79
e-mail: info@heemkundeborne.nl

Website

www.heemkundeborne.nl

Lidmaatschap

Persoonlijk lidmaatschap € 18,- per jaar
Gezinslidmaatschap € 24,- per jaar.

Bank

Rabobank Borne, rek.nr.:
NL43RABO0145637409

Redactie Boorn & Boerschop

J. Haak en A. Tanke

Redactieadres

Van Deinsteestraat 33, 7621 XL Borne.
tel.: 074 266 43 92
e-mail: boornenboerschop@ziggo.nl

Ondersteuning en advies

H. ten Thije en J.J. Grootenboer

Omslag ontwerp

J. Haak

Inzenden kopij

Aan het redactieadres. De redactie kan bij publicatie in overleg met de auteur artikelen, inkorten, splitsen en redigeren.

Uiterste inzenddatum volgende nummer

15 oktober 2017

Foto's in dit blad

De redactie heeft haar uiterste best gedaan rechthebbenden te achterhalen. Mocht u van mening zijn dat u rechten kunt laten gelden op afgebeelde foto's, dan kunt u zich melden bij het bestuur van de vereniging.

Verspreiding

Via boekhandel Bruna, VVV, Museum Bussemakerhuis en de penningmeester van de vereniging, allen te Borne.

Losse nummers

€ 4,00 (porto € 2,00)

Abonnement

Inbegrepen bij het lidmaatschap van de heemkundevereniging.

Overname van de inhoud van dit blad, of delen daaruit, is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Grote foto op de voorpagina

Deel van de bouwtekening van de Mariakapel aan de Koppelsbrink.
(Bron: Gemeentearchief Borne)

Van de redactie

Voor u ligt een ouderwets dik nummer van *Boorn & Boerschop*, mede tot stand gekomen dankzij de inbreng van verhalen door de leden van het nieuwe schrijverscollectief van onze vereniging!

Wilt u ook schrijven voor ons blad maar aarzelt u nog? Het is niet moeilijk en hulp is dichtbij: in het collectief, bij de redactie, bij het HIP en bij het gemeentearchief. Daarnaast organiseert de vereniging in het najaar een schrijverscursus waar u de kneepjes van het vak gaat leren.

Dus: aarzel niet en meld u aan via info@heemkundeborne.nl. U bent van harte welkom!

Inhoud

Colofon	<i>Redactie</i>	1
Kuier met . . . . Joop. De Harmonie van Kamman	<i>Hans Nijhof</i>	2
Een trouwerij in Borne	<i>Annette Evertzen</i>	6
Noe vraag ik oe	<i>Johan Kwast</i>	9
Schenkingen aan HIP-archief 2016	<i>Martin Thiehatten</i>	9
Bornerbroek door de ogen van Fons Platenkamp	<i>Leo Leurink</i>	10
Uit het leven van Gerard Wensink (1906 - 1987) Deel 2	<i>Leo Leurink (inleiding) en Gerard Wensink (schrijver dagboek)</i>	12
Vrijwilligers Heemkunde tussen stenen	<i>Annemie Mulders-Gordijn</i>	14
De Spanjaards en de schone kunsten: Paul Citroen	<i>Stevine Groenen</i>	16
Veldnamenordering door Gerard Platenkamp	<i>Annemie Mulders-Gordijn</i>	18
Koninklijke onderscheiding voor Bart Hogeweg	<i>Bertie Velthuis</i>	21
Agenda voor seizoen 2017 - 2018	<i>Bertie Velthuis</i>	21
BORIS; BORne In de Steentijd. De leefomgeving van een mammoet	<i>Frans Claas</i>	22
Machinefabriek Ledeboer	<i>Martin Thiehatten</i>	27
Nog leverbare uitgaven		31

Kuiern met . . . Joop. De Harmonie van Kamman

Hans Nijhof

Sinds de openstelling van de zuidelijke randweg is het een stuk drukker geworden in Borne West en het verkeer raast over het "Graes". Maar als je de fietstunnel achter je hebt gelaten, wordt het groener en Azelo lonkt. Ik kom niet verder dan een stukje oud Borne aan de Graasweg. Joop begroet me en wijst geheimzinnig lachend op de gevel van zijn in landelijke stijl gebouwde woning. "Disse steen'n bint nog van de oale grutterie" en, wijzend op de robuuste bloembak voor het huis, "weet ie woarum disse kei'n aan de boamkaant zo glad bint?" "Doar hebt vól leu owerhen loopn, dee hebt in 't Gruttersgãngke leagn." Oud Borne dus, met name de Potkampstraat, 't Gruttersgãngke. Joop gaat me er nog veel over vertellen. "Kom d'r in, dan kuiert wie wieder. Koffie?"

Voor een uitgebreid artikel over de twee locaties in Borne die beide de naam 'Harmonie' droegen, verwijs ik naar een artikel van Anja Tanke in *Boorn & Boerschop* van april 2014.

De Harmonie aan het begin van de Potkampstraat staat er deftig bij. Dat is ook weleens anders geweest. Mede dankzij de inspanningen van Joop Kroeze is dit markante pand voor Borne behouden gebleven. Voor hem persoonlijk begint de geschiedenis ervan in 1905.

Opa Willem Antonius Kamman, geboren te Almelo, is meubelmaker. Hij heeft een "hoge rug", een kromming in de wervelkolom en dit zorgt voor veel ongemak. Met name het politoeren van de statige kasten in de villa's van de Spanjaards wordt een te zware last. Daar wordt hij van verlost als een meelevende arts hem adviseert om het over een andere boeg te gooien. Hij volgt de wijze raad op en besluit, met zijn broer als voorbeeld, te gaan handelen in groente.

Om de handel op te starten moet eerst een geschikt pand gevonden worden en zijn oog valt op De Harmonie aan de Potkampstraat, dat hij in huur krijgt van Johannes Munster uit Saasveld. Daar moet nog wel het een en ander aan gebeuren. Ervan uitgaande dat het een logement is geweest, hebben de gasten er niet veel privacy gehad. De vertrekken op de bovenverdieping zijn namelijk van elkaar gescheiden door middel van gordijnen. Willem laat er een paar fatsoenlijke muren optrekken en de kamers die daardoor ontstaan zullen zeker gebruikt gaan worden. Het voorste gedeelte van De Harmonie wordt ingericht als winkel en het achterste deel wordt woonhuis. Als Munster aangeeft dat hij het

Wilhelmus Antonius Kamman met zijn groentewagen. Hij had een vaste klantenkring in de Spanjaardswijk.

pand wil verkopen en er in de Bornsche Courant van 3 januari 1914 een advertentie verschijnt met de aankondiging dat het winkelhuis door notaris van Uden publiekelijk verkocht zal worden, is Willem er als de kippen bij. De verkoop vindt plaats in de Keizerskroon van Ensink en Willem Antonius Kamman wordt eigenaar van de Harmonie.

De Boornsen kunnen terecht in de winkel of ze krijgen de groente aan huis bezorgd door de ventende Willem, die voor de inkoop regelmatig te vinden is op de veiling in Almelo. Daar weet hij wel raad met het Pruisische geld dat de arbeiders van Spanjaard in hun loonzakje krijgen en daarmee hun groenten betalen. Een deel van de waar wordt door Kamman zelf verbouwd. Bij de ingang van de moestuin staat stevast een "greep", die niet alleen gebruikt wordt om de aardappels te steken, maar vooral ook om de zeer agressieve haan die er rondloopt op een afstandje te houden.

Opa en oma Kamman krijgen vijf kinderen: de jon-

gens, Willem (Wim), Bernard, Karel, Bertus (Bets) en een meisje Wilhelmina (Mientje), de moeder van Joop, die omdat ze de enige zus is, dan ook Zus wordt genoemd. Karel wordt schilder en werkt ondermeer bij schildersbedrijf Linthorst aan de Ennekerdijk. Zijn vakmanschap bewijst hij door een geweldige beheersing van het 'marmereen', zodat hij houten ornamenten er kan laten uitzien alsof ze van echt marmer zijn gemaakt. Bertus wordt elektricien en is nog een poosje in dienst bij Vonk aan de Grotestraat.

In de taartpunt waar de Potkampstraat en de Grotestraat samenkomen is de Harmonie niet het enige pand. Het terrein is behoorlijk volgebouwd, want sinds 1896 staan daar ook al de opstallen met slagerij van B.L. Kleisen en aan de kant van de Grotestraat een winkelpand waarin Braune manufacturen verkoopt en later Truus Leurink haar winkel zal beginnen. Daarnaast staat dan weer het Kluumpershoes. Wat overblijft aan ruimte is een kleine binnenplaats, eigendom van drogist en zakenman Bé Doeschot. Dit stukje openlucht wordt door Kamman gehuurd voor de som van een rijksdaalder per jaar. Deze huurovereenkomst wordt rond 1956 afgekocht. Ook de oude slagerij is eigendom van Kamman en deze wordt onder andere gebruikt voor de opslag van aardappelen en groenten, de zolder dient als opslagplaats van hooi voor het trekpaard, dat ook nog in het pand gestald wordt. Binnenshuis is geen toilet. Als je "noar 't huuske" moet, dan moet je dus naar buiten. De inhoud van

De gebroeders Kamman en Gesiena bij de "IJzeren Hond" van Wim.

de aldaar gevulde ton wordt ook later nog regelmatig rond de rabarber uitgestrooid.

Als Willem komt te overlijden zetten zijn zoons Bernard en Wim de zaak voort. De taken worden verdeeld en Wim gaat de klanten langs met paard en wagen om hen van groente en fruit te voorzien, net zoals zijn vader deed, die daarvoor overigens zijn rondes deed met een hondenkar. Het gebruik daarvan is al aan banden gelegd door de Trekhondenwet van 1911 en wordt in 1962 definitief verboden. Mettertijd stappen de middenstanders die hun waren huis aan huis verkopen over op andere vervoermiddelen en de bakfiets en paard en wagen verdwijnen steeds meer uit het straatbeeld. Ook Wim Kamman neemt afscheid van zijn paard en stapt over op gemotoriseerd vervoer. Als de jongens van de Ennekerdijk hem vanuit de Brinkstaat horen aankomen, roepen ze steevast: "Doar koopt 't Hooe-Hooewaagtje an," duidend op het geluid dat de motor van zijn 'IJzeren Hond' voortbrengt. Thuis in de Harmonie is Wim de chef, want in de regel staat hij in het pakhuis op een gaskomfoor en een petroleumstelletje het eten klaar te maken. Er is wel een fornuis maar echtgenote Gesiena vindt dat dit niet vies mag worden. En daar is iets voor te zeggen, want met enige regelmaat laat Wim, mogelijk even bezig met andere zaken, het eten aanbranden. Soms zo heftig dat de verkoalde resten slechts met grote moeite uit de pannen te verwijderen zijn. Wims oplossing is even vernuftig als doeltreffend: hij pakt de boor-

Gesiena, Wim met frivole schort, nicht Josée en Bernard.

machine, klemt er een opzetstuk met staalborstel in en laat de pannen blinken als nooit tevoren.

Bernard bestiert de winkel en is ook vaak te vinden in de aan de overkant van de Grotestraat gelegen boomgaard en moestuin. De kwajongens en kwameisjes weten in het groeiseizoen de weg te vinden naar dit paradijs om er de verboden vruchten te plukken. De overvloed aan appels en pruimen is té verleidelijk waardoor Bernard en Wim voortdurend waakzaam moeten zijn en handelend moeten optreden. Daar is Wim wat drastischer in dan Bernard, misschien ook omdat laatstgenoemde het zelf niet ontbreekt aan enige ondeugendheid.

De Harmonie in de jaren '70, met gepleisterde muren en rechte gevel.

Oók de winkel van Kamman heeft aantrekkingskracht op de jeugd, want voor een paar centen kun je er zoethout kopen. Als op een dag een paar jongens aan Bernard vragen of hij nog zoethout heeft, worden ze aangenaam verrast, want Bernard geeft het hen gratis en met een glimlach. Dapper beginnen de knapen te kauwen, maar ze merken al snel dat het hout niet bepaald lekker smaakt en er maar geen gele kwast aan te knagen is. Bernard kijkt op een afstand nog steeds glimlachend toe. Ach ja, af en toe moet je ze terugpakken! Zoals ook de jongens die midden in de zomer een paar vuurpijlen cadeau krijgen. "Hier, jongs, dee hek nog oawer van oaldjoarsdag." Daar zijn de jongens maar wat blij mee, maar die blijdschap verdwijnt met een onverwachte harde klap voor hun voeten. De "vuurpijlen" zijn geprepareerd; gewone rotjes op stokjes gelijmd. Aan Bernards geheugen mankeert niets. Moeiteloos somt hij alle spelers op van het Nederlands elftal van elk jaartal dat hem wordt gevraagd. Hij is inderdaad voetballiefhebber en fan van ..... Go Ahead in Deventer. De thuiswedstrijden bezoekt hij steevast samen met de gebroeders Van Wezel.

In de winkel wordt Bernard regelmatig geassisteerd door Zus, Mientje. Tot het moment dat Wim trouwt met Gesiena, maar die laat zich nooit in de winkel zien. Het is voor haar moeilijk de klanten aan zich te binden. Eind jaren zestig verschijnt de dochter van Zus, Josée achter de toonbank. Alleen al om charmante Josée zou je voor een kilootje aardappels naar de Harmonie gaan. Maar eigenlijk heeft Josée hele andere talenten. Ze kan fantastisch tekenen en schilderen. Een aantal fraaie tekeningen aan de muur van de Azelose woning bevestigen dat nog steeds. Het talent zit duidelijk in de genen, want opa Willem vervaardigde ook al sfeervolle potloodtekeningen, zoals de in 1915 achter op behangpapier getekende prent van een karakteristiek boerderijtje.

José woont in het "Brouwershuisje" aan de Marktstraat als ze op veel te jonge leeftijd op 24 januari 2000 komt te overlijden. "Mangs knip de koolde haand juist 't meuiste bleumke kot." (Citaat uit het gedicht dat goede vriend Gé Nijkamp schreef en voorlas bij haar afscheid).

En dan komt het Komplan. Het centrum van Borne moet drastisch worden vernieuwd en daarom moeten een aantal fraaie historische panden verdwijnen. Nee, niet de Harmonie. Die valt net buiten het plan, maar de tuinen van Kamman die langs de Bakkerssteeg zijn gelegen en zich als "Het groene hart van Borne" uitstrekken tot aan de kavels van de bewoners van de Nieuwe Kerkstraat, moeten wel worden opgeofferd. Een deel is al niet meer te redden, want dit wordt door Kamman gehuurd van de Hervormde Kerk. Voor het gedeelte dat eigendom is, wordt een veel te lage prijs geboden en nu moet de poot stijf gehouden worden en de groenteboeren houden de ontwikkeling van het Komplan aldoende tegen. Een jurist in de familie komt met een advies en dat luidt: onderling verkopen. Goede raad is duur en de gebroeders Kamman besluiten na enig overleg de grond te verkopen aan hun zwager Jozef Kroeze, man van Zus en vader van Joop. Als dan meneer Iink, de vertegenwoordiger van de gemeente Borne, voor een hernieuwde poging tot onderhandelen weer aanklopt, wordt hij zeer onaangenaam verrast door de mededeling: "De grond is nich meer van oons, 't is verkocht." En dat drijft de prijs uiteindelijk op tot een redelijk niveau. Gelukkig zijn er in Borne enkele zeer betrokken mensen die opkomen voor het behoud van historische gebouwen en mede daardoor ontkomen diverse beeldbepalende en karakteristieke panden aan de slag van de slopershamer. Het komplan is uitgevoerd en het aanzien van de Markt en het Dorsetplein is in de loop der jaren sterk veranderd, maar de Harmonie staat er nog.

Terwijl de ramen worden gekit, poseert Bernard met onafscheidelijk hoedje voor de foto.

Als Wim de AOW-leeftijd bereikt, wordt de groentewinkel gesloten op 15 juli 1979.

Rond 1990 koopt Joop Kroeze het pand, waar de Kamman, Willem, Geziena, Karel en Bernard, tot aan hun dood toe blijven wonen. Ook tijdens de verbouwing. Deze ingrijpende operatie wordt door neef Joop in gang gezet op basis van een foto uit 1896. Terug naar een oudere staat die bijna niemand meer kent, want in 1905 is de Harmonie al eens 'gemoderniseerd'. De toen aangebrachte stuc laag op de muren verbergt een aantal forse scheuren, ontstaan door het toenemende verkeer over de Grotestraat in combinatie met de uitermate slechte fundering. Nergens staat deze op 'vaste grond' en op een enkele plek zijn zelfs veldkeien gebruikt. Tijdens graafwerkzaamheden stuit men op een forse berg glaswerk in de bodem. Dat zou een bewijs kunnen zijn voor het feit dat hier een horecagele-

Joop Kroeze brengt de gevel steen voor steen op kleur.

genheid was. Meter voor meter wordt er een nieuwe stevige fundering gelegd, de muren worden afgebikt en de gevel krijgt weer de gebogen vorm van weleer. De afgebikte stenen worden stuk voor stuk gerepareerd, op kleur gebracht en gevoegd. Dat is Joop als vakman en stenenkenner bij uitstek wel toe- vertrouwd. De ooms volgen de werkzaamheden op de voet, maar niet om hem op de vingers te kijken. Nee integendeel, ze assisteren hem waarnodig en zijn apetrots dat Jopie hun Harmonie weer in de oude staat terugbrengt en voorziet van warme Twickelse tinten. Dat de van oom Karel geleerde technieken daarbij goed van pas komen, maakt het alleen maar mooier. Er wordt getoverd met kleuren, en zandsteen

kun je, zoals Karel dat met marmer deed, natuurgetrouw imiteren. Monnikenwerk, dat is het, maar het resultaat mag er zijn en het komt verrassend dicht bij een van de encyclopedische verklaringen van het woord harmonie: overeenstemming. 'Door kleuren en materialen - in de omgeving waar ze worden toegepast - goed op elkaar af te stemmen, wordt harmonie verkregen'.

Na het overlijden van de ooms en tante verhuurt Joop De Harmonie aan dochter Vera en vooral op warme dagen is het terras bevolkt met blij gestemde mensen. Er wordt nog steeds geknaagd, maar dan aan ijshoorntjes. Met een beetje fantasie zie je Wim en Bernard er gebroederlijk naast elkaar zitten. Op het bankje voor hun winkeltje, de Harmonie van Kamman.

Noot:

Foto's: met dank aan Joop Kroeze, Gé Nijkamp, Heemkundevereniging Borne.

Foto links: de Harmonie nu. Ingrijpend gerestaureerd in de jaren '90.

Een trouwerij in Borne

Annette Evertzen

Een trouwfoto, het trouwboekje, de advertenties, het programma, de visitekaartjes en de gelukstelegrammen; dit alles is bewaard gebleven van een huwelijk dat in 1900 in Borne plaatsvond. Hoe zag zo'n huwelijk er uit? Wie trouwden er en hoe is het deze familie vergaan?

Wie zijn zij?

De gelukkigen zijn Diena Lievendag en Jacob Akker; Dientje en Jaap. Het is een feestelijke familie-aangelegenheid, want Dientje en Jaap zijn neef en nicht. Hun moeders zijn zussen, dochters van slager Maas en zijn vrouw uit Eibergen. Dientje Lievendag woont in Borne. Haar oma van vaderszijde is een Van Gelder. Een zus van haar oma is de eerste mevrouw Spanjaard. Het zijn bekende Joodse families uit Borne. Jacob Akker komt uit Den Haag. Zijn vader – inmiddels overleden – was beroepsmilitair. Bruidegom Jaap zelf is handelsreiziger.

In de familie Lievendag wordt veel onderling getrouwd. Dientjes broer Jozef / Jos zal een jaar later huwen met Frederieke Maas, ook familie van de Eibergse slager.

Het huwelijk

Op 7 maart 1900 wordt het huwelijk ingezegend in

Boven de trouwfoto van Jaap en Dientje. Rechts het feestprogramma.

de synagoge en daarna is het feest bij hotel Morsink, op de hoek van de Brinkstraat en Marktstraat, later 'De halve maan'. Het eten is vast heerlijk, maar er is geen menukaart bewaard gebleven. Er wordt volop voor het bruidspaar gezongen, waaronder een tafelliedje met het refrein:

*Dien! Dien!
Wordt gelukkig met je man,
Maar vraag niet steeds om geld,
Jaap! Jaap!
Wij voegen hier aan toe,
Wordt geen pantoffelheld.*

Er zijn optredens van onder meer het 'beroemde duettenpaar' en 'den Borneschen karakterkomek'. Ook laten 'twee leden van de blauwe knoop' en 'de twee dandys' zich horen; komische duo's die overal in het land hun voorstellingen geven.

En er wordt gedanst. Zowel de polonaise als de

PROGRAMMA
ter gelegenheid van het
H U W E L I J K
van
Mejuffr. Dina Lievendag
en
de Heer Jacob Akker.

---

1. Overture.
2. Optreden van het beroemde Duettenpaar.
3. De Portretten-Revue Ejetnaah
4. De twee Dandys.
5. Thijs en Griet.
6. Twee leden van de blauwe knoop.
7. Optreden van den Borneschen Karakterkomek.

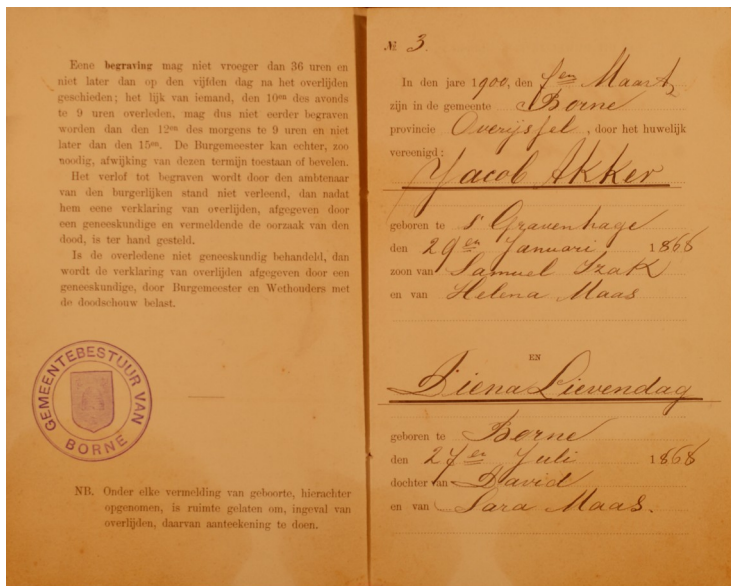

Dansorde.

Polonaise.		Berliner Polka.
Duitsche Polka.		Wals.
Wals.		Boerendans.
Polka Mazurka.		Dames-Polka.
Washington-Post.		

Verandering van Programima voorbehouden.

Het trouwboekje van het echtpaar Akker - Lievendag.

boerendans staan op het programma, maar ook verschillende polka's, walsen en de Washington-Post; een mars waarop je kunt dansen.

Wie zijn de gasten?

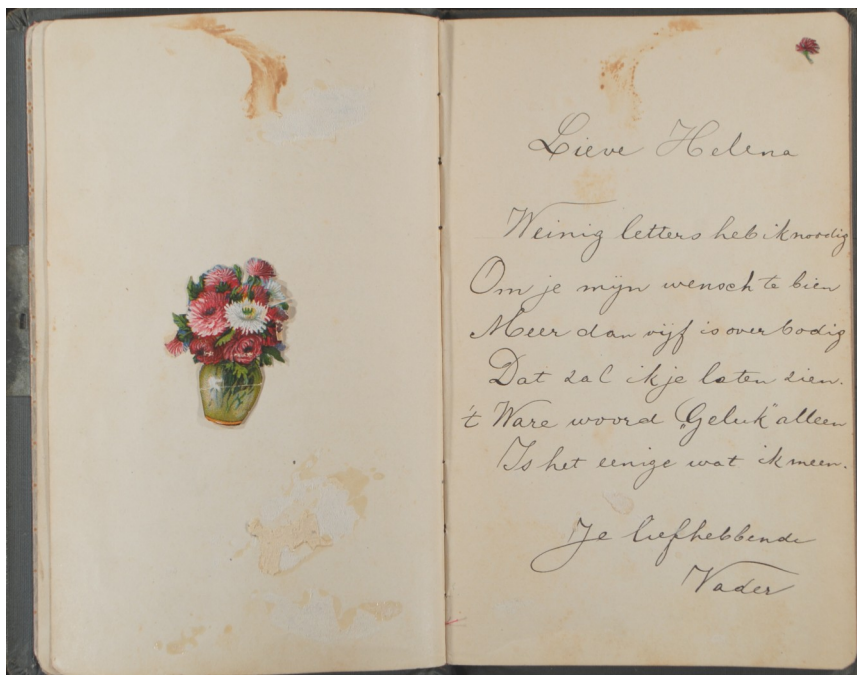
In een speciaal gemaakt trouwalbum, waarop de datum is gedrukt, zitten zo'n tachtig visitekaartjes. Soms vertegenwoordigt zo'n kaartje een heel gezin. De kaartjes laten zien dat verschillende leden van de familie Spanjaard present zijn; achterneven en -nichten van Dientje. Van de zes fabrieksdirecteuren (in 1900) van Spanjaard, ook allemaal achterneven, is er één aanwezig: Salomon Jacob Leviezoon. En

De kinderen van Jaap en Dientje. Van links naar rechts: Zus, Sam en Do.

ook achterachterneef Isaac, die later directeur zal worden, is van de partij.

De Lievenbooms – ze hebben een confectiefabriek aan de Grotestraat - zijn er en ook andere Joodse families zoals die van de leraar Mogendorff. Vermoedelijk is de hele Joodse gemeenschap van Borne uitgenodigd. Maar er zijn ook visitekaartjes van niet-Joodse families: Nicolaï, Bussemaker, Doeschot en Linthorst. En ongetwijfeld zijn er ook andere familieleden, burens en vrienden, die niet deftig genoeg zijn om een visitekaartje te hebben. Het lijkt een grootse bruiloft. De Lievendags zijn geen rijke familie, maar ze zijn dus wel verwant aan de Spanjaards. De vader van Jaap was een belangrijk militair. Behalve de bruiloft in Borne vindt er nog een receptie plaats in Den Haag, waar Jaap vandaan komt.

Versje van vader Jaap voor zijn dochter Helena in haar poëzie-album.

Hoe vergaat het Dientje en Jaap?

Dientje en Jaap gaan in Den Haag wonen en krijgen drie kinderen: Samuël, David en Helena, kortweg: Sam, Do en Zus.

Sam, de oudste zoon, trouwt in 1932 met Bep Knoop. Zij heeft een goede baan als eerste coupeuse bij het prestigieuze Metz en co waar Sam als vertegenwoordiger in furnituren regelmatig komt. Ze krijgen twee kinderen, Jaap en Elsje.

Sams broer Do trouwt in 1939 'met de handschoen' slagtersdochter Frida Meijer om haar weg te krijgen uit Duitsland. Hun dochtertje Dineke wordt vernoemd naar haar grootmoeder Dientje. Zus trouwt in 1942 met Salomon Koekoek.

De Bornse familie

Dientje en Jaap en hun kinderen Sam, Do en Zus trekken veel op met Dientjes broer Jos en zijn gezin uit Borne. Jos en Frederieke hebben drie kinderen gekregen: Siegfried, Isidore / les en Saartje. Als Siegfried in 1926 door een motorongeluk overlijdt, plaatst zijn oom Jaap - Dientje is dan al overleden - een rouwadvertentie, waarin hij vermeldt dat Siegfried vroeger een huisgenoot was. Jaap Akker overlijdt in 1935.

les (Iske) trouwt in 1942 met zijn vriendin Marie (Rie) van Aalst. Iets later trouwt zijn nicht Zus. Sam - de broer van Zus - eindigt zijn toespraak ter gelegenheid van het huwelijk van Zus met de wens (we schrijven 1942):

'...Dat allen zoals ze hier aan tafel zitten, ikzelf inclusief, nog jaren getuigen mogen zijn van jullie gelukkig huwelijk, zowel van Sal en Zus als van Rie en Iske en met een wensch voor vrede en rust voor gansch Israël en voor ons geheele Nederlandsche volk.'

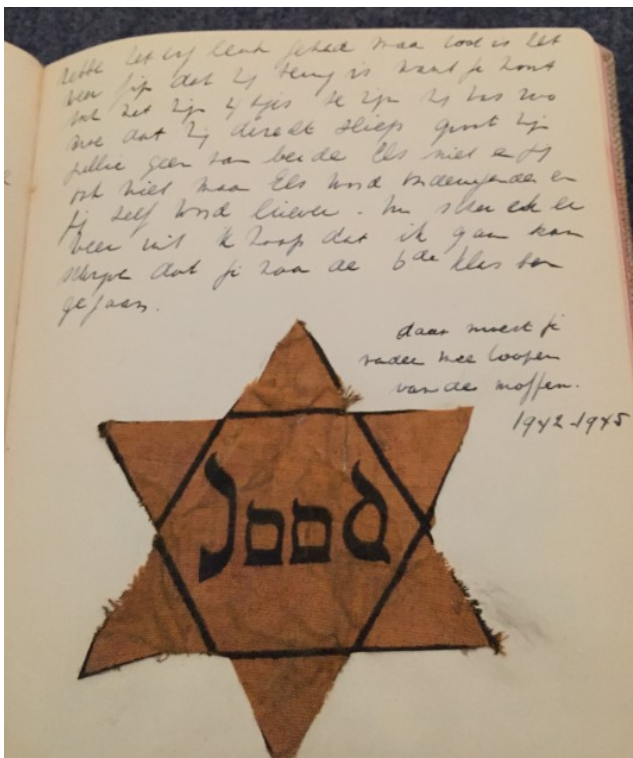

Familieplezier: Elisabeth (Bep) Akker-Knoop, Isidore (les) Lievendag, Sara Sofia Dina Lievendag, Helena Akker en David Josef Akker.

De oorlog

Maar dat gewenste geluk is voor de jonge echtparen van korte duur. Zoals alle Joodse families wordt ook deze familie door de oorlog ingehaald. Zus en

haar man en Do met zijn Duitse vrouw en hun dochtertje Dineke worden vanuit Rijswijk gedeporteerd. Sam, zijn vrouw Bep en hun twee kinderen overleven de oorlog, omdat Bep niet-Joods is. En neef les met zijn Rie? Zij worden vanuit de onderduik verraden, Rie is dan zwanger. In Auschwitz wordt ze gedwongen tot een abortus en ondergaat ze de beruchte experimenten van dokter Mengele en zijn collega's. Zij overleeft al deze ellende. Haar man les wordt vermoord. Saartje, de zus van les, overleeft de oorlog.

"Daar moest je vader mee lopen van de moffen 1942 - 1945." Dit schrijft Bep Akker - Knoop voor haar zoon Jaap.

Nawoord

Jeroen Degenaar, de achterkleinzoon van Dientje Akker - Lievendag, ontfermt zich over het trouwalbum van zijn overgrootmoeder en alle documenten en fotoalbums van de familie. Hij gaat ze aan het Joods Historisch Museum schenken.

Jeroen laat in Rijswijk Stolpersteine plaatsen voor zijn vermoorde oudooms en tantes en voor Dineke. Maar ook de familie van Dientjes broer Jos wordt niet vergeten: er zal binnenkort in Arnhem een steen geplaatst worden voor les, de neef met wie zijn familie zo veel omging. Het ongebooren kind van les en Rie krijgt een blanco steentje.

Met veel dank aan Jeroen Degenaar voor het beschikbaar stellen van zijn foto's en documenten over de familie.

Noe vraag ik oe

Johan Kwast

Ik bin van 1953, mear ik bin nog lang nich van plan um met pensjoen te goan. Gek genog stun miene weege in 't textielfebriek van Spanjaard. Mear ik heb der nooit 'ewearkt, 'k was der allenig vuur tiedverdrief van 't wearkvolk. Mangs tuugden zie mij op en dan kwammen der nen hoop leu noar mij kieken.

Dat veun ik in miene jonge joaren wal mooi, en nog. 'k Möt der aaltied verzoargd, fris en fleurig oetzeen. Joa, zee pronkt met mij dat et leefebriek is. Toe ze bie 't febriek 'n slöttel vuur 't leste moal umdreaiden, mos ik der ok oet. Met 'n betje geluk kwam ik mooi boetenof te wonnen en doar heb ik good de ruimte. De leu gaffen mij ok nen aandere naam mear dat stek mij noch zovöl.

Ik hool naa van völ angeloop. As zee me u bint, könt ze in 't Kremershuuske zich effen van de beene smieten. Ok mien personeel zit doar um 'n luk bie te kommen. 'n Deel van oeleu hef deank ik nog nooit van mij 'eheard. De meesten heb ik ok nog nooit in de kökken 'ehad en 'k won nog wal in oons eagen mooie Boorn.

Vuur nen hoop leu bin ik toch wal belangriek en mangs möt ik mij in völ bochten smieten um an alle weansen te voldoon. Met de oawendveerdaagse heb ik nen specialen baand. 'k Heb der völ weark met, mear 'k goa der ok naa greuts op, dat doo 'k.

Nen zet terugge har ik 'n groot prebleem. Op 'n oalen dag zal ik mötten vehuuzen. Joa, 't is

wat, rechteveort, zee doot mear. Mear 'k ma'j nich klagen. As alns goot geet en doar goa ik van oet, dan goa ik tooken joar vekassen. Gelukkig bliew ik wal in de buurt wonnen. 'k Schoew mear nee goo 400 meter op. Der geet joa niks vuur kunnigheid op eigen grond. Ok doar zal ik mij profileren. Dat geet lukken, dat veul ik oonder miene daagse kloomp an. Mooi zunnig weer dat past mij, mear mangs ne beste reagenbuuj op 'n kop, doar krieg ik nen hoop inspiratie van. Och, A'j zo oald bin als ik, dan bi'j wal weenterhard.

Komt der in miene nije behuuzing 'n moal achterhen kieken. Mö'j beslist doon.

En noe wi'j natuurlijk weten hoo ik heet woar ik wone. Mien'n naam besteet grotendeels oet nen plodden van drie letters en nen watervogel ok van drie letters. Bidden doo ik in 't latien en ik luuster noar wat nen ezel zeg. De stroat is ne raandweg met postcode 7621. Moe mö'j toch wal zo um en noabiej weten wee a'j vuur u hebt.

De oplossing staat elders in dit blad.

Schenkingen aan HIP-archief 2016

A. Buijvoets—Borne	-foto's
B. Kroese—Borne	-Bieb Borne-boek
F. Mars—Borne	-Infobulletin garage Brok
G. Vloedveld—Hengelo	-Archief journalist Tw C.
H. Hobert—Borne	-Archief gezondheidscentrum
H. Kroeze—Almelo	-Bidprentjes
H. Struik—Borne	-Foto's, vaandel, deelarchief en info Klepperklomp'n, boeken Theresiakerk
J. Grimmelikhuizen—Arnhem	-Info kapelaan Grimmelikhuizen Borne 1937-1947
Kulturhus—Borne	-Archief jeugdzorg, kranten, foto's, lijst Froukje Bakker
M. Thiehattent—Borne	-SpinSpan nr. 2, PC luidsprekerset
M. Kokkeler—Borne	-180 boeken, bidprentjes, archief familie Diepenmaat
S. Groenen—Borne	-Boek geschiedenis Bornse synagoge
T. van Capelleveen—Borne	-Diverse artikelen, foto's en tekeningen
Tj. Schokker—Borne	-Oude ansichten Borne
R. de Mooij—Rientjes	-Borne-Boeken Klos
W. Kiewik—Borne	-Boek textielfabriek Borne 1961
B. Houkamp	-Bidprentjes-foto's-SpinSpan-Spar boodschappenboekje-foto's bevrijdings-optocht 1995

Bornerbroek door de ogen van Fons Platenkamp

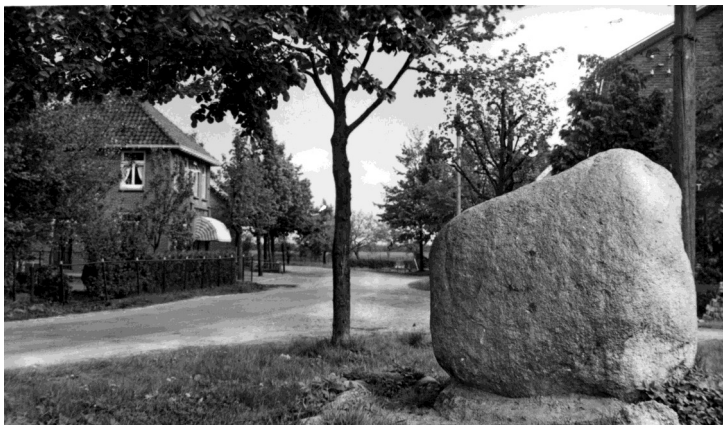
Leo Leurink

In Spanje overleed vorig jaar, voor velen nogal onverwacht, de conferencier, auteur en dichter Fons Platenkamp op 68-jarige leeftijd. Ongeveer alles wat hij deed was in het Twentse dialect. Hij was een van de pioniers achter 'Twente Plat', die met hun populaire humoristische dialectavonden vanaf 1978 in vele Twentse zalen en zaaltjes een meelevend publiek trokken. In de beginjaren trad hij op met bekende Twentse conferenciers, zoals 'Gait oet 't Klooster' uit Albergen en het Hengelose duo 'Mans & Graads'.

Later ging hij met enkele andere artiesten verder met het programma 'Een rondje Twente'. Ook schreef Fons een aantal boekwerkjes, waarin de leukste grappen en grollen van hem en zijn confraters zijn samengevat. Boekjes zoals 'Um met te nem'n noa 't huuske', zijn niet alleen voor mensen met een moeilijke stoelgang. Ook anderen kunnen zich er 'op andere röstige plekskes' kostelijk mee vermaken.

Van Annie Slot - Platenkamp uit Bornerbroek ontving ik een nostalgisch gedicht waarin Fons na zestig jaar terugkeek op het dagelijks leven in Bornerbroek en zag wat er allemaal is veranderd of verdwenen.

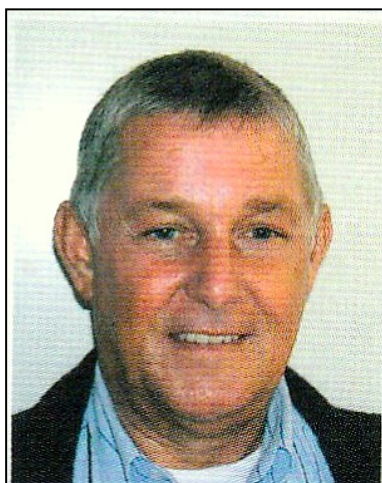
Fons Platenkamp werd geboren in 1947 in Bornerbroek en overleed op 11 augustus 2016 in Marbella.

De dikke steen.

De RK kerk gezien vanaf de Entersestraat.

Fons Platenkamp.

De A.B.T.B. aan de Pastoor Ossestraat.

Ik heb het oaver zestig joar eeleedn, ik was toen zo'n een joar of zes.
Ik dacht 'zoas het noe is blif het altied en het is nooit aans ewes'.

*Melkbussen op de autowaag'n van Lis-Jens en Kleumpers-Graads.
Kolvoorts-Herman had een langzaam peerd en was altied het laatst.
An 't stappen van het peerd koj heur'n welk'n melkboer der passeer'n
Achterop de melkwaag spring'n dat wol'n de keender geern.*

*Knellies-Bearnd had het eerst nen trekker, hef het peerd toen vot edoan.
Op 't melkfabriek was het aait ne race van kom'n en van goan.
Bie de mulder zag ie bie wat weend het dreaien van de möl.
An stoet was nooit gebrek want warme bakkers waar'n der völ.*

*Ne oale smid, ne nije smid, doar kon' ze 't peerd besloan.
Ne slager bie 'n dikken steen; Essink had Sinterkloas in de etalage stoan.
Kafmöl'n-Wilm was de schilder en Walburg en Lies waar'n allebei kapper.
De leu dee doar vot gung' veul'n zich effen heel iets knapper.*

*Der kwam ok nen ABTB, dat hef heel wat kuiern kost.
Mulders-Jan dear ok in mel en Jessen-Jan den dear de post.
Gen supermarkt, ma Bakkers-Jan en Meiers-Jan, Buis-Toon,
Kol'n-Mientje en de Snieder en Beelds-Jan, dat was 't gewoon.*

*Op zundagmon' mo'j noar de kerk, dat mos van de pastoor.
Um 9 uur was de hoogmis en dan zung het mannenkoor.
In de eerste baank zatt'n de zusters, ne hele zwatte rieg.
Dee hebt vast bid tot God: ik hop da'k nooit ne kearl en keender krieg.*

*Noa de hoogmis noar Metiens, alleen de kearls gung' noar 't café.
Dan wödn' der kaart tot 'n uur of 1 en ze drunk'n wat aans dan thee.
Der kwam volk bie Kaamps-Jan en der kwam ok volk bie Snieders-Bearnd.
De stemming was doar good, alle kearls wan' good tevrean.*

*De vrouwleu gung'n noar hoes; achter 't fenuus dat was hear plek.
Ze waar'n der an gewend want dat gebuur'n de hele wek.
De ooievaar brach keender of ze greui'n in' boerenkool.
En de keender gung' gedwee nog noar de leagere school.*

*Bie de zusters noar de bewaarschool, stil zitt'n, dat was wat.
Ik was noa de bewaarschool alle school'n in één keer zat.
Wat keender kwam' nich veerder dan de veer- of vijfde klas,
dan gung' ze van de school en kwam' bie 't boerken good van pas.*

*A'j deur de beukenheg hen keek'n ha'j het kerkhof good in 't zicht
Woa zovöl Boornbrookers al met 'RUST IN VREDE' ligt.
Loop'n noar de schole, noar de iesbaan, noar de kerk,
loop'n noar 't café en ok loop'n noar het werk.*

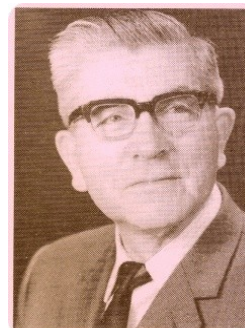
*Het wödn' tied veur ne FANFARE, voetbal, handbal en nog völ meer.
Ik zag heel völ veraandern, het bleef veraandern keer op keer.
Völ is der veraanderd, heel völ goods; ma nem mie nig kwoalijk as ik zeg:
Toen ik vrogger zes was, was 't op Boornbrook ok lang nig slech.*

Uit het leven van Gerard Wensink (1906 - 1987). Deel 2

Leo Leurink (inleiding) en Gerard Wensink (schrijver dagboek)

In de vorige aflevering heeft u kunnen lezen dat de voorouders van Gerard Wensink afkomstig zijn van het vroegere erve 't We(r)sink', gelegen tussen de Aanslagweg en de Grotestraat. Waar nu het park is, naast het vorige en huidige Bornse gemeentehuis. Wensink's grootouders verhuisden in de eerste helft van de 19^e eeuw uit deze buurt naar de rand van Borne naar een plek, de Lemerij genaamd. Daar bouwden ze aan de Woolderweg een nieuw boerenhuis op grond die de familie zelf in cultuur had gebracht. In deze aflevering meer over de Lemerij en over de familie Wensink, die er meer dan 100 jaar in hun boerderijtje woonden. Op dezelfde grond, maar kleiner van omvang, wonen nog altijd nazaten. Nu in een ander huis, deel uitmakende van een woonwijk, genoemd naar en op gronden van het voormalige 'erve 't Wensink'.

De Lemerij

Zo werd onze buurt vroeger genoemd, omdat hier leem of klei in de grond zat. Die klei werd gebruikt voor het bakken van stenen voor de bouw. Ook wel voor het aansmeren van lemen wanden. Wand die overwegend van hout waren, met vakken waar tussen wilgentakken (wilgentenen) werden gevlochten. Het geheel werd opgevuld en aangesmeerd met natte leem en mooi glad gestreken. Als alles dan droog was, had men een stevige tochtvrije muur. Deze wanden ziet men nu in Borne niet meer. Ten bewijze dat in onze buurt wel degelijk stenen werden gebakken, het volgende:

Achter ons perceel lag een stuk bosgrond met allerlei wildgroei erop, zoals kort hakhout. We noemden de grond altijd "Mosselsboers buske". Ze was eigendom van familie Hassels Mönning en werd in de jaren '30 verkocht en ontgonnen. Tijdens deze werkzaamheden kwam er een veldoven tevoorschijn, waarin zich nog gaven stenen bevonden en veel as. Het formaat van deze, nogal grote stenen, kwam goed overeen met de stenen van de Stephanuskerk (nu de oude hervormde kerk).

De gehele oorspronkelijke Lemerij, aan deze kant van de spoorlijn, is nu verdwenen en daarop zijn nu de wijken Wensink 1 en 2 gebouwd. De overweg werd ook verplaatst.

Nu weer terug naar onze thuiswevers van jaren geleden. Mansoom en Teunoom. Ze weefden linnen voor een fabriek in Almelo, een zekere Salomonson, die ook de bomen met het garen leverde. Dit garen haalden de beide broers zelf uit Almelo lopende met elk een boomgaren op de nek. Na het weven, werden de rollen linnen op dezelfde wijze weer teruggebracht. Was de hoe-

veelheid te groot en dus te zwaar om te dragen, dan was de kruiwagen het aangewezen vervoermiddel. Als er jonge biggen gekocht moesten worden, dan gingen ze niet naar een van de markten in de buurt, b.v. te Delden. Neen, dan gingen ze liever naar de Tubbergermarkt, ook lopende, met een afgedekte kruiwagen. Afstanden telden ze niet. En als ze dan terug waren, konden ze nog dagenlang herinneringen ophalen over hun handel en over alles wat ze onderweg zoal meegemaakt en gezien hadden. Het waren beide gezellige en tevreden mensen. Mansoom was hardhorend, Teunoom heel bijdehand en beide wilden alles voor ons doen toen we nog klein waren.

Nu ga ik een heel eind terug, om u te vertellen hoe onze ouders elkaar leerden kennen. Aanleiding was het overlijden van mijn grootmoeder. Grootvader, die alleen zijn drie zoons nog thuis had, had dus weer vrouwelijke hulp nodig. Zijn dochter Marie was reeds getrouwd. De hulp kwam er in de persoon

van Aleida Slagers uit Enter. Eerst als huishoudster en later als vrouw van mijn vader, dus onze toekomstige moeder. Ze trouwden op 23 november 1900 en bleven zes jaar kinderloos. Volgens dokter Eekman, hun huisarts, zouden ze dat ook wel blijven. Spijtig voor hun en ook voor grootvader want die wilde graag een stamhouder. Die kwam er toch nog voor hij stierf. Want op aanraden van, ik weet niet meer van wie, nam moeder deel aan een bedevaart naar Kavelaar (Maria-oord) in de hoop dat hun wens alsnog vervuld zou worden. Die wens werd vervuld. Want het jaar erna, op 2 mei 1906 in de Mariamaand dus, werd ik geboren als eerste van ons viertal. Ik kreeg de voornaam van mijn grootvader: Gradus. In

Als Mansoom en Teunoom te voet van Borne naar Almelo, heen en terug, hun boom met garen thuis hadden gebracht, dan moesten ze eerst de boom op het weefgetouw zetten. Dat was een precies werk en nam veel tijd in beslag. Het spreekwoord 'een boom opzetten', als iemand een lang verhaal afsteekt, vindt hier zijn oorsprong. De wever op deze afbeelding is bezig een boom op te zetten, die zich onder zijn rechter hand bevindt.

hetzelfde jaar is hij overleden.

De beide broers van mijn vader, Teunoom en Mansoom, werden vaak 'de Heereumkes' genoemd. Waarom, kwam ik pas laat aan de weet, namelijk toen ik als jonge timmerman bij aannemer Morselt werkte. Vaak kwam er iemand om krullen te halen, of zomaar een praatje maken. Zo ook op een keer, Pots Herman, een oude voerman van Jeupke Schoenmaker, een vrachtrijder. Hij stond naar mijn werk te kijken en vroeg opeens: "Woar bin iej der een van jong?" Ik zee: "Van Wensink oet de Leme-rij." "Goh", zegt hij: "Dan bin iej van de heereumkes. Weet iej wa hoo ze an den naam bint e komm'n"? Ik zeg "nee". "Dat za'k oew dan ees vertelln", zei Herman. "Oew grootvader was Leeningen Graats¹), dat weej zeker wa?" "Op nen mon'n leup wiej met 'n spil jongs op stroat doar bie de Keizerskroon in de buurte, want wiej mossen noar de kindeleer (Catechismusles) en wiej wann'n betje ant balgen²) oender meka. Op ees zegt 'ter een: "Hoolt oew stil, doar löp heerom; wie men'n dat 't de pastoor was. Toe'w der kotter bie kwam'n, sliepstettend, ha'w gauw in de goat'n daw 't mis han'n. Hee har wal nen lang'n zwatt'n jas an en 'n kleen zwat petje op, mer 't was heerom nig. 't Was oew grootva, den um 8 uur noa de mis wol. Later neum'n wiej hem aaltied 'Heerom' en zo kwam'n ok ziene zuns an 'n noam 'de Heereumkes'.

Mijn vader was dus stoomwever bij de bontweverij in Hengelo. 's Morgens om half zes ging hij de deur uit, lopende en 's avonds om 7 uur kwam hij weer thuis (zomer en winter). Hij wilde niet bij Spanjaard hier in Borne werken, want daar gaf het geen pensioen als je 65 werd. In Hengelo wel. Hij heeft het 49 jaar volgehouden; de laatste jaren samen met mijn broer Bernard. Als pensioen kreeg hij daarna fl. 4,90 per maand, 10 cent voor elk jaar dat hij er gewerkt had, totdat de bontweverij op de fles ging en het pensioenfonds uitgeput. Spijtig, want daarvoor had hij bijna een halve eeuw lang, weer of geen weer, naar Hengelo gesjouwd en kreeg dus nu alleen nog maar fl. 3,— per week AOW.

Nu moet ik enkele jaren terug gaan in de historie. Zoals gezegd werd op 17 december 1913 mijn jongste broer geboren. Moeder kon er echter niet meer bovenop komen en overleed op 14 januari 1914 daaropvolgend. Ze was nog maar 36 jaar oud. Vader bleef dus zitten met vier kinderen waarvan het jongste pas vier weken oud was en (ik) de oudste nog geen acht jaar. Er was dus geen vrouw meer in huis, alleen nog twee broers van mijn vader: Antoon en Herman, waarover later. Er moest dus een oplossing komen en die kwam er, zo goed en zo kwaad als het ging. Ikzelf werd opgenomen in het gezin van Jan Schoemaker in de Jurrienstraat (nu Brinkstraat) waar mijn grootvader meer dan veertig jaar in dienst is geweest. Grootmoeder Slagers uit Enter (moeders moeder), nam de kleinste mee en onze naaste noaber, de familie Ellenbroek, ontfermde zich over mijn zusje Rika, dat toen nog maar

Van boven naar beneden:

De Woolderweg voor 1966. In het 2^e huis links woonde de familie Wensink. De voorzijde van dit huis ziet u op de middelste foto. In 1966 werd dit meer dan een eeuw oude boerderijtje afgebroken nadat het vervangende nieuwe dubbele woonhuis gereed kwam. Op de onderste foto de huidige situatie gezien vanaf de kruising Siriusstraat-Zoutmanplein. Op eerste en derde foto ziet u op de achtergrond in het midden de splitsing Woolderweg-Morseltdijk (o.g. 'Pietjesdreai'). Het dubbele woonhuis van de Wensinks, vooraan links achter de coniferen, is hier net niet te zien.

ruim een jaar oud was. Doch twee jaar later overleed ook zij (aan difterie) waar toen nog geen kruid tegen gewassen scheen. Ze stierf twee jaar later dan mijn moeder, maar wel op dezelfde datum: 14 januari 1916.

Noten:

1. De naam 'de Leeninge' komt van een waterleiding (een lee) die langs onze grond liep.
2. Donderjagen
3. Sluipend

Vrijwilligers heemkunde tussen stenen

Annemie Mulders-Gordijn

Zonder vrijwilligers kan een vereniging niet bestaan en de Heemkundevereniging Borne beseft dat ook. Dit jaar biedt het bestuur de vrijwilligers een middagje De Werklust in Losser aan. Voorzitter Annemarie Haak verwelkomt rond half twee de 25 van de ongeveer 50 vrijwilligers bij het rijksmonument De Werklust, een originele steenfabriek, in Losser. Sinds 1999 is deze fabriek een rijksmonument en ook hier zijn vele vrijwilligers werkzaam. Een tweetal gidsen leidt het gezelschap rond, anderen verzorgen de aangeboden consumpties.

Ontvangst met koffie

Veel leden van het bestuur zijn aanwezig bij deze middag. De vrijwilligers beginnen elkaar al aardig te kennen zodat bij de koffie geanimeerd met elkaar gesproken wordt. Ook de plannen van het bestuur over de komende tentoonstellingen komen aan bod: nu is er de tentoonstelling *De Oude School* in het ter beschikking gestelde, nog niet verhuurde kantoor, aan de Stationsstraat. Leo Congert heeft deze tentoonstelling ingericht. Binnenkort komt ook een tentoonstelling over voorwerpen uit kerken en natuurlijk Kerstmis in Oud Borne. Voor al deze activiteiten zijn vrijwilligers nodig. Annemarie Haak bedankt de aanwezige vrijwilligers voor hun inzet. Uiteraard kunnen meer leden van de vereniging zich aanmelden als nieuwe vrijwilliger.

Ontvangst met koffie.

De Werklust

Herman Hesseling, vrijwilliger van steenfabriek De Werklust vertelt dan op zijn beurt dat dit rijksmonument ook niet zonder vrijwilligers kan en gaat dan over tot de indeling van de middag. Een ritje op het smalspoorbaantje over het terrein van de vroegere steenfabriek. Nu ook natuurmonument. Uitleg bij het kleigat, bezoekje aan de smederij en dan de rondleiding door de fabriek.

De ringoven.

Herman Hesseling begeleidt iedereen naar het treintje waarmee de rondleiding begint. Over het smalspoor, een vinding van Frans Osse, wordt eerst het enorme kleigat bekeken. Onder Losser, ook onder een groot deel van Twente en Borne, ligt een brede kleilaag. De kleilaag in Losser is afkomstig uit Scandinavië, volgens Hesseling. Die kleilaag strekt zich over een groot deel van Twente uit. Ook onder Borne ligt de kleilaag.

In een deel van het kleigat is later schoon zand gestort. Het zand was overgebleven bij de aanleg van de A1. Op dat zand groeit nu gras en bomen. Herman Hesseling vertelt: "In het verleden maakten boeren al gebruik van de klei om zelf bakstenen in veldoventjes te bakken. Deze stenen werden in veldoventjes, meestal voor eigen gebruik, gemaakt. Wat meer ondernemende boeren verkocht ook wat ze over hadden. Stenen bakken is een intensief proces: klei moet een goede samenstelling hebben, het moet in vormen komen, daarna wordt de natte klei in droogschuren gedroogd en vervolgens opgestapeld in ovens. In het verleden was de brandstof turf, later steenkool. In de zomer werden de stenen gevormd en gedroogd, in de winter gebakken. Een vies werkje.

In 1898 werd de NV Steenfabriek 'De Werklust' op-

gericht. Begin 20^e eeuw nam de Duitse steenfabrikant Lindenbaum de steenfabriek over. In 1923 verkocht hij de fabriek aan de gebroeders Osse die belangrijke vernieuwingen aanbrachten. Ze gaven ook hun naam aan de stenen: de Ossesteen. De stenen werden handmatig gevormd, uniek ook van kleur en ze zijn prijzig. Zelfs al in die tijd. De gebroeders hadden geen kinderen en ze lieten het bedrijf na aan hun huishoudster, mevrouw Damen. De unieke bedrijfsvoering was echter niet vol te houden en in 1999 werd de fabriek aan de gemeente Losser verkocht die het belang van het bedrijf inzag. De Werklust betaalt geen huur aan de gemeente, de compensatie ligt in het onderhoud door de vrijwilligers en de opbrengst van de rondleidingen en andere voorzieningen. In het gebouw is ook een kleine collectie fossielen te bewonderen.”

Het vormen van de stenen.

Werkzaamheden tot de huidige tijd

Tot 1999 is er nog gewerkt, het jaar rond werkten er zo'n 10 mensen aan een rondgang voor de productie. Zomers met de hand de stenen vormen, in de winter de stenen bakken. Door de innovaties van vooral Frans Osse werd het werk iets gemakkelijker. Hij introduceerde het smalspoor met diesellocomotiefje, de kipkarren, de mengmachine, de strengpers en de ringoven. De inspiratie voor de vernieuwingen deed Frans op als hij bij zijn broer in Amerika op bezoek ging. Al zijn innovaties zijn nog aanwezig in de fabriek en ze werken ook nog. De Werklust beschikte ook over een eigen smederij, wel handig als er ergens iets kapot ging aan materialen. Soms ook mislukte een experiment van Frans: het baggermachieltje waarmee hij probeerde wat dieper in het kleigat te kunnen werken kon niet met een lier gemakkelijk uit het gat worden getrokken. De lier met kabel is er nog wel.

Doordat De Werklust in 2000 als rijksmonument is aangewezen en gewezen werknemers en vrijwilligers het complex verzorgen, is deze steenfabriek een uniek monument geworden. Vanaf 2003 worden de rondleidingen gegeven.

Boerengolf

Na de rondleiding wordt op hetzelfde terrein nog een rondje boerengolf gespeeld. Met ferme slagen kan een bal alle kanten uit worden geslagen, maar het is de bedoeling dat de bal in een emmer wordt gemept. Het spel leidt nog eens langs alle onderdelen van de fabriek: de droogschuren, de ringoven, de stengenpers en zo voorts. Al met al is het een geslaagde middag voor de vrijwilligers van Heemkundevereniging Borne. Maar voor iedereen is een bezoekje aan dit unieke monument een aanrader.

Noten:

Info: www.dewerklust.nl

Foto's: Annemie Mulders-Gordijn

De vrijwilligers van onze vereniging vermaken zich met boerengolf. Van links naar rechts: Harrie Rouhof, Hans Nijhof, Leo Bult, Piet Harder, Marian Kroeze, Jurrie Haak en Jan Wegter.

De Spanjaards en de schone kunsten: Paul Citroen

Stevine Groenen

In de 19e en 20e eeuw hebben veel leden van de familie Spanjaard zich bezig gehouden met de schone kunsten. Ze hadden belangstelling voor muziek, beeldende kunst en architectuur en sommigen hebben er zelfs hun leven eraan gewijd. Eén van hen was de beeldend kunstenaar Paul Citroen, die vooral bekend is van zijn vele portretten die hij tekende en schilderde. Werk van hem is tegenwoordig onder andere te bewonderen in het Rijksmuseum Twente en de Fundatie. In dit artikel vertel ik u het één en ander over deze boeiende en veelzijdige kunstenaar.

Paul Citroen werd in 1896 geboren in Duitsland als Roelof Paul Citroen. Hij is een kleinzoon van Lena Spanjaard en een achterkleinkind van Salomon en Sara Spanjaard. Paul Citroen groeit op in een burgerlijk milieu in Berlijn. Zijn vader is er bonthandelaar en komt uit Amsterdam, zijn moeder is een Berlijnse. Paul Citroen verafschuwt de handel in bont en kiest een ander pad. Als kind is hij al gefascineerd door het tekenen en het ligt voor de hand iets met dat talent te gaan doen.

Al heel jong, op 14-jarige leeftijd, verlaat hij het gymnasium om een opleiding te gaan volgen aan de Studienateliers für Malerei und Plastik in Berlijn. Paul Citroen heeft een mateloze bewondering voor de avant-garde, maar zijn eigen talent ligt juist in het naturalistisch tekenen en schilderen. Hij krijgt les van kunstenaars als Max Liebermann en Adolphe Menzel. Van Liebermann leert hij het snelle schetsen zonder het tekenpotlood van papier te halen.

In zijn vroege jaren als kunstenaar maakt Paul Citroen vooral landschappen. Ook maakt hij als 18-jarige een veelbelovend zelfportret waarop hij zichzelf als een dandy vol zelfvertrouwen afbeeldt. Maar toch laat hij zich in zijn ontwikkeling afleiden door de moderne kunstenaars. In een poging de avant-gardistische stroming na te streven, verliest hij zijn eigenheid zoals goed te zien is in het portret van Aron

Paul Citroen als dandy.
Museum de Fundatie (collectie Provincie Overijssel), Zwolle en Heino/Wijhe

Portret Aron Heinz.
Museum de Fundatie (collectie Provincie Overijssel), Zwolle en Heino/Wijhe

Heinz. Door de kleuren oogt dit portret modern maar het is juist klassiek; de persoon staat afgebeeld vanaf borsthoogte en het schilderij mist zijn doel: het is vlees noch vis. De tragiek van Paul Citroen is dat hij dolgraag bij de moderne kunstenaars wil horen, maar dat hem dat niet lukt. Misschien mede daarom vertrekt Paul Citroen in 1917 naar Nederland, waar hij als boek- en kunsthandelaar gaat werken. Hij legt een grote kunstverzameling aan met werken van beroemde kunstenaars, onder meer Klee en Kandinsky.

Maar het bloed kruipt waar het niet gaan kan: in 1922 begint Paul weer met schilderen en begint hij aan een opleiding in het Bauhaus Weimar. Het Bauhaus is in die tijd een befaamde kunstopleiding waarbij men de opvatting had dat materialenkennis zeer belangrijk was. Paul leert er werken met allerlei soorten materialen en in verschillende technieken en ontdekt zo zijn creativiteit. Ook wordt er in het Bauhaus bewust werk gemaakt met een maatschappelijke context. Paul Citroen maakt er onder andere de revolutionaire fotocollage *Metropolis* (1923). Dit werk met als thema 'de verering van de moderne stad' oogst veel bewondering en alle bekende musea willen het graag in een tentoonstelling opnemen tijdens de interbellumperiode.

Paul Citroen is een vrouwenliefhebber en raakt in de periode bij het Bauhaus hopeloos verliefd op zijn beeldschone medestudente Lotti Weiss. Ze is echter 'een

hartenbreekster van formaat' en Pauls liefde wordt tot zijn grote verdriet niet beantwoord. Van Lotti maakt hij veel portretten, waarvan deze zijn wanhopige liefde goed weergeeft. Het is een soort droombeeld van hem en Lotti en de tekst 'Elle ne m' aime pas' is veelzeggend.

Paul Citroen houdt van reizen en woont en werkt enkele jaren in Parijs, Zwitserland en Italië. In 1929 trouwt hij met Celine Bendien en in 1930 wordt hun dochtertje Paulien - haar naam is een samen-trekking van de namen Paul en Celine - geboren. Op zijn huwelijksdag krijgt hij van zijn schoonouders een fotocamera en daarmee begint een nieuwe passie: het fotograferen van mensen. Technisch is er wellicht veel aan te merken op zijn portretten, maar ze verraden het oog van een kunstenaar die al vaak portretten heeft geschilderd. Paul Citroen heeft een goede kijk op het bijzondere in een gezicht, is oprecht geïnteresseerd in mensen en maakt daar ook in de fotografie gebruik van.

Paul Citroen maakt ook talloze foto's en portretten van zijn engelachtige en fotogene dochter Paulien, met wie hij een innige band had. Paulien vertelt in een interview: *'Mijn vader had altijd een schrift bij zich om te kunnen tekenen en schilderen. Zo lang als ik mij kan herinneren tekende mijn vader mij. Ik vond dat tekenen leuk, op die manier kon ik tijd met hem doorbrengen. Ik hoefde ook niet stil te zitten en maakte gewoon mijn huiswerk of deed iets anders. Soms voegde hij later nog iets toe aan een portret.'*

'Vader zong veel tijdens het werken, oude Duitse opera's. Hij was in de tijd dat hij in Berlijn woonde vaak naar de opera geweest en kende veel uit zijn hoofd. Toen ik jaren later voor het eerst Le nozze di Figaro bijwoonde, was dat een openbaring. Ik was zo aan de stem van mijn vader gewend, ik merkte toen pas hoeveel verschillende rollen er waren. Ik kwam er in het theater achter dat hij die dus allemaal kende, inclusief de orkestpartijen.'

Paul Citroen en Lotti Weiss.
Museum de Fundatie (collectie Provincie Overijssel), Zwolle en Heino/Wijhe

Celine en Paulien tijdens de onderduik.
Museum de Fundatie (collectie Provincie Overijssel), Zwolle en Heino/Wijhe

In 1933 richt Paul Citroen samen met Charles Roelofs en Jan Havermans de 'Nieuwe Kunstschool' op naar voorbeeld van het Bauhaus. Hij vindt het moderniseren van het kunstonderwijs van groot belang en staat ook zelf voor de klas. Vanaf 1935 is hij docent aan de Haagse Academie van Beeldende Kunsten. Hij is een bevlogen docent, onder andere van de jonge Jan Wolkers. Met één klas heeft hij een speciale band; de kunststudenten noemen hem 'oom Paul'. Paul Citroen koopt ook werk van zijn studenten en ontvangt ze bij hem thuis.

Als de Tweede Wereldoorlog uitbreekt, breekt er een beklemmende periode aan voor Paul Citroen en zijn dierbaren. Het gezin duikt onder. Paulien en Celine blijven samen, Paul is veel alleen en blijft doorwerken. Hij maakt in die periode veel zelfportretten. Ook maakt hij, als hij na D-Day in juni 1944 bij zijn vrouw en dochter gaat wonen in 's-Graveland, tekeningen van Paulien en Celine. Het zijn ontroerende portretten die een in-kijkje geven in het dagelijks leven tijdens de onderduik: Celine met een naaiwerkje en Paulien die aardappels schilt.

Het gezin Citroen overleeft de oorlog. In 1961 overlijdt Celine en in 1964 hertrouwt Paul met Christi Frisch. Ook na de oorlog combineert Paul zijn kunstenaarschap met andere activiteiten.

Ouderen onder ons kunnen zich wellicht herinneren dat Paul Citroen een welkome gast was in het televisieprogramma van Willem Duys waarin hij als sneltekenaar portretten maakte van de gasten die door Duys werden geïnterviewd. In 1983 overlijdt Paul Citroen in Wassenaar. Zijn tragiek is dat hij ondanks zijn talenten nooit doorgebroken is als groot kunstenaar. Een verklaring geeft hijzelf in *Notities van een schilder*: *'Misschien ben ik als schilder niet geslaagd, omdat ik in wezen meer om mensen geef, dan om kunst.'*

Noten

1. Paul Citroen, *Notities van een schilder*, 's-Gravenhage, 1966
2. Maaïke Staffhorst, Paul Citroen tekent Paulien, www.galeriequintessens.nl

Veldnamenordering door Gerard Platenkamp

Annemie Mulders - Gordijn

Mevrouw Van Harten is ooit begonnen met een onderzoek naar veldnamen in en rond Borne. Helaas heeft zij haar werk niet af kunnen maken en jarenlang lag het onderzoek in dozen. Nadat het HIP is opgericht is de doos met bescheiden daar terecht gekomen. Jaap Grootenboer had ook veel verzameld en dat deel ligt in het gemeentearchief. Op een bepaald moment kreeg Gerard Platenkamp door een onderzoek naar de herkomst van zijn eigen naam het gehele onderzoek in handen. Hij heeft nu ordening aangebracht en zijn gegevens overgedragen aan het gemeentearchief te Borne.

Momenteel woont Gerard Platenkamp in Almelo, maar dat komt eigenlijk door de uitruil die tussen de gemeenten plaats heeft gevonden. In het verleden lag het woonhuis, waar hij al jaren woont, gewoon in het buitengebied van Zenderen.

Onderzoeken doe je het liefst wat dicht bij je ligt. "Zo ben ik begonnen met familieonderzoek en verzamel alles wat met de naam 'Platenkamp' te maken heeft. Mijn opa, Gradus Platenkamp is in 1913 gehuwd en vanuit Bornerbroek ingetrouwd in het huis waar mijn broer en ik nu nog wonen."

Zijn huis en dat van zijn broer ligt in de Elhorster Hoek, in de volksmond 'Elgerstrook'. Deze 'strook' lag tussen Zenderen en Almelo maar hoorde bij

Zenderen. In 1832 was De Elhorster Hook wilde grond, markegrond, niet bebouwd. Pas na de verdeling van de markegrond is deze ontgonnen, heeft het de naam Elgerstrook gekregen, er kwamen mensen op deze grond wonen.

Een paar van die nieuwe percelen in die strook kreeg de namen 'Wilde Platenkamp' en 'Tamme Platenkamp'. Een nabijgelegen zandweg kreeg de naam Moatdiek, later veranderd in Platenkampsweg. Nog later ontdekte Gerard dat dezelfde Wilde en Tamme Platenkamp ook voorkomen bij de Doorbraak.

Gerard Platenkamp heeft ook geen idee waar de naam 'Platenkamp' vandaan komt. Oorspronkelijk komt zijn de naam meer voor in Ambt Delden en

Word er maar wijs uit..... Onder andere mevrouw Van Harten noteerde op deze kaart de nummers en op de corresponderende lijst de bijbehorende veldnamen.

Bornerbroek.

Merkwaardig toeval?

Het huis van de familie Peper ligt aan de Elhorsterweg 4, vroeger B133. Hier woonde Antoon Peper, ook genaamd Platenkamps Antoon. Hoe Peper aan die bijnaam is gekomen is onduidelijk. Voor zover Gerard weet is de naam niet afkomstig van zijn opa. Het huis van Antoon Peper moet ergens na 1832 gebouwd zijn. De percelen, op een ervan is het huis gebouwd, heeft Bernardus Peper in 1825 gekocht voor fl 1800,— van de heer Ter Bekke.

Gerard Platenkamp aan de slag met het veldnamenonderzoek.

Waar komt de naam Platenkamp vandaan? Ooit moet er een groot archief over de naam en de herkomst van

de naam hebben bestaan. Een familielid, Johan Platenkamp, uit Den Haag is er 20 jaar mee bezig geweest. Het familielid heeft wel geprobeerd het archief ergens onder te brengen, maar dat is hem niet gelukt. Helaas is het na de dood van de vervaardiger vernietigd.

In het boekje Oost-Nederlandse familienamen uit 1983 is door B.J. Hekkert beschreven dat de naam Platenkamp als Erven Platenkamp in Laren (Gelderland) en Deldenerbroek ontstaan is in de 16^e eeuw door ontginningen van een Duits Koopmansgeslacht Von Platen. De toenmalige bewoners ontleenden hun naam aan deze erven en noemden zich 'Platenkamp'.

De zoektocht

In 2013 ging Gerard Platenkamp met hulp van Anja Tanke in het archief van de gemeente Borne op zoek naar de oorsprong van de naam Platenkamp in Zenderen. Via rouw- en trouwbrieven is geprobeerd wat te achterhalen. Alleen de bijnaam 'Platenkamp Antoon' kwam naar boven. Helaas is het Gerard niet gelukt om via deze weg de achtergrond te weten te komen. Wel kreeg hij van Anja Tanke een pakketje papieren mee waar hij de naam 'Platenkamp' in terugvond. Het zat in een deel van het veldnamenonderzoek van mevrouw Van Harten, bijeengebracht door Jaap Grootenboer. Dat onderzoek was echter niet compleet, er was een getypte versie. Anja Tanke had geen idee waar de rest was. De speurtocht kwam op gang. Gerard belde in eerste instantie mensen die hij kende. Ook in Zenderen ging hij op speurtocht, verschillende personen die misschien meer kennis hadden, werden door hem benaderd. Iedere keer viel dan weer de naam Borne. Hij kwam bij Leo Leurink terecht. Leo heeft in 2012 *De Melbuuln van Nazareth, Bijnamen in en om*

Borne, gepubliceerd. Stond daar misschien iets in dat bruikbaar was voor Gerards eigen onderzoek? Leo Leurink wist dat de nalatenschap van mevrouw Van Harten in het HIP lag. Hier begint dan het verhaal van het speurtocht van Gerard Platenkamp.

Het veldnamenonderzoek van mevrouw Van Harten

Bij het HIP vond Gerard het materiaal van het onderzoek naar veldnamen van de bekende mevrouw Van Harten terug. Het materiaal lag nogal door elkaar en omdat hij toch op zoek was naar de veldnaam van zijn woonhuis en naar de naam Platenkamp is hij geïnteresseerd geraakt in haar onderzoek. Hij heeft toen kopieën gemaakt van het materiaal, is op zoek gegaan in het archief van Borne en bij de zoon van mevrouw Van Harten. Daar vond hij ook alle kadasterkaarten weer terug en in de boekjes die mevrouw van Harten heeft uitgegeven vond Gerard tekeningen.

Dan begint het verhaal: kloppen de nummers die hij in de getypte versie vond wel bij de kadasterkaarten die hij inmiddels had gekregen? Je neemt wel werk van iemand anders over en omdat ze overleden is, kun je niets navragen.

"Avonden heb ik aan tafel gezeten en cijfertjes bekeken. Een vergrootglas was nuttig. Wat hoort bij wat? Je moet geduld hebben, inzicht krijgen en de moed niet verliezen. Op een kadasterkaart staan heel veel nummers. De huizen staan redelijk vast maar ik kwam veel vergissingen tegen, fouten in de nummering. Maar ga je op die vergissingen af, dan lukt het onderzoek niet meer. Ik ben dus afgegaan op de huizen en de boerderijen met de nummering. De boerderijen waren het ijkpunt.

In 1830 was de start van het kadaster. Mevrouw Van Harten heeft de kaarten van 1929 gebruikt. "Met deze kaarten is ze de boer op gegaan. Zo'n 3000 veldnamen heeft ze gevonden en als ze voor ieder boerderij een uur heeft uitgetrokken, kun je wel nagaan hoeveel tijd ze er in heeft gestoken. Je moet alle eigenaren persoonlijk vragen naar de veldnamen van het betreffende perceel en je moet alles vastleggen. Ik heb er grote bewondering voor. Nu is haar werk eindelijk geordend. Je moet ergens een begin hebben en dan gestaag doorzoeken. Het zou eeuwig jammer zijn als alles in een doos blijft liggen en er niets mee gedaan wordt."

Wat kun je met dit veldnamenonderzoek?

Alle boerenerven, huisjes, hutten, wegen, oude looppaden, de loop van beken, waterkolken, eendekooien en grensstenen zijn terug te vinden. Net als oude tolwegen, plaatsen waar watermolens hebben gestaan, turfloodsen, oude landweren, markergrenzen, kortom je vindt een hele historie terug als je de kaarten en de namen weet te lezen. Zelfs plaatsen waar soldaten uit de vergeten oorlogen werden neergestoken is te vinden. Bij No 356 bijvoorbeeld is de vijver te zien waar de Bornse arts Schoemaker in het verleden zijn bloedzuigers kweekte.

De schuilkerk waar de Doopsgezinde Gemeente ter kerke ging tijdens de hervorming staat er en je vindt er merkwaardige namen als Kötteljans, Kaliko, Voel'n Hanna, Vodplagge of Wortelplagge.

Ook zou ergens in Borne een gouden monstrans begraven liggen. De bewuste monstrans is uit angst tijdens de Hervorming verstoppt. Op de monstrans zou staan 'Mewes ten Brugge Aalten Hofmeier. En Ora pro Nobis 1690.' Of het waar is? Niemand weet het. Mensen met belangstelling voor de plaatselijke historie vinden in dit veldnamenonderzoek een schat aan gegevens.

Namens de gemeente overhandigt Anja Tanke aan Gerard Platenkamp een presentje.

Veldnamenonderzoek elders

In de jaren 1970/1980 wilde de Culturele Raad van Overijssel alle veldnamen uit Overijssel verzamelen. Misschien was dat een mode in die tijd. Er is in ieder geval een aantal boekjes met veldnamen verschenen. No 6 gaat bijvoorbeeld over veldnamen bij Hengelo. Mevrouw Van Harten heeft het wel erg druk gehad met de veldnamen in Borne, maar is nooit in Bornebroek (dat toen bij de gemeente Borne behoorde) geweest. Blijkbaar zijn ze daar nu ook bezig met een veldnamenonderzoek.

Toch blijven nog veel vragen open. Wie heeft bijvoorbeeld het getypte verslag gemaakt? Was dat mevrouw Van Harten of toch iemand anders. Zijn er nog kadasterkaarten met de nummering uit de getypte versie? Is er ook een versie met nieuwe nummeringen? Heeft mevrouw Van Harten de nummers getypt of is zij geholpen? Hebben meer mensen misschien materiaal dat kan helpen bij het veldnamenonderzoek?

In de jaren 1980 is in Borne een veldnamenonderzoekcommissie geweest. Mevrouw Van Harten maakte daar deel van uit, evenals Jaap Grootenboer en Hennie Velner. Is bij hen nog materiaal te vinden? Gerard Platenkamp hoort het graag!

Wat nu

Gerard Platenkamp heeft op 15 februari 2017 het bijgewerkte materiaal teruggebracht naar het archief van de gemeente Borne. Anja Tanke heeft alles weer in ontvangst genomen en Gerard Platenkamp een attentie voor zijn werk overhandigd. In het archief wordt het materiaal goed bewaard en is het voor iedere geïnteresseerde toegankelijk. Het materiaal van mevrouw Van Harten gaat weer terug naar het HIP, waar het ook thuishoort.

Gerard Platenkamp heeft vele honderden uren met veel plezier aan dit onderzoek gewerkt. "Alle eer voor het werk gaat naar mevrouw Van Harten. Ik heb de voldoening dat al haar werk nu geordend is en ik het over kan dragen aan zowel het archief van Borne als aan het HIP" Ook hoopt Gerard dat ook andere onderzoekers deze gegevens gaan gebruiken.

Mochten er nog mensen zijn die vragen hebben, dan kunnen ze bellen naar Gerard Platenkamp:

tel. 0546-454140 of

e-mail liesbeth.p.@live.nl

Noot:

Interview en tekst Annemie Mulders-Gordijn.
Aanvullingen en correctie Gerard Platenkamp.

Koninklijke onderscheiding voor Bart Hogeweg

Bertie Velthuis

Op woensdag 26 april jl. werd ons oud bestuurslid Bart Hogeweg in het Kulturhus te Borne verrast met de toekenning van een koninklijke onderscheiding in de vorm van het lidmaatschap in de Orde van Oranje Nassau. De hierbij behorende versierselen werden hem opgespeld door burgemeester Rob Welten. Bart was naar het Kulturhus gelokt met de mededeling dat zijn kleinkinderen hier zouden optreden en dat hij hiervan toch zeker wel getuige moest zijn.

Bart heeft gedurende 8 jaar deel uitgemaakt van het bestuur van onze vereniging. Op 22 februari jl. heeft hij als zodanig afscheid genomen. Bart heeft zich voor onze vereniging op velerlei terreinen verdienstelijk gemaakt. Zo verzorgde hij onze website, was hij aanjager van de jaarlijkse boekenmarkt en was hij degene die onze vereniging digitaal in het rechte spoor hield. Barts grootste specialiteit was echter het inrichten van exposities en voor de jeugd van Borne het Twents kwartiertje in de Oale Schöp. Vanuit onze vereniging was hij medewerker voor "Kerstmis in Oud Borne".

Maar Bart heeft zijn vrijwilligersactiviteiten niet alleen beperkt tot onze vereniging. Reeds eind jaren zestig heeft hij vanuit zijn elektronica opleiding gedurende enkele jaren met jeugd uit het toenmalige 't Skuw, radio's en versterkers gebouwd.

Ook heeft hij, gedurende een aantal jaren, voor de stichting Welzijn Ouderen in Zenderen computerles gegeven.

Vanaf 1975 was hij, gedurende 23 jaar voorzitter, van de HEOS (Hengelose omroep stichting). Deze verzorgde (en verzorgt nog steeds) vanuit meerdere locaties op verzoek van patiënten/cliënten radio-uitzendingen met spelletjes, optredens en verzoekplaatjes.

Sinds 2008 is Bart gastheer bij museum het Bussemakerhuis. Tevens maakt hij hier deel uit van het educatieteam en de expositiecommissie. Bij het Rabotheater in Hengelo treedt hij reeds vele jaren twee keer per maand voor het Filmhuis op als operator.

Bart zegt dat de sociale kant van zijn vele vrijwilligerswerk zijn leven heeft verrijkt.

Agenda voor seizoen 2017 - 2018

---

zaterdag	16 september 2017	Excursie Ter Apel en Bourtange;
donderdag	19 oktober 2017	Geschiedenis van het Weleveld met Dick Schlüter
woensdag	22 november 2017	Ledenavond (nader in te vullen);
donderdag	18 januari 2018	Niejjoarsvisiet;
donderdag	12 februari 2018	Algemene Ledenavond (Kulturhus);
woensdag	21 maart 2018	Streektaal met Harry Nijhuis;
donderdag	12 april 2018	V1 en V2 in Twente met de heer Koopman.

BORIS; BORne In de Steentijd. De leefomgeving van een mammoet

Frans Claas

In jaargang 1 van *Boorn & Boerschop* stond in oktober 1991 een heel lezenswaardig artikel over 'Borne in de Prehistorie', geschreven door Jan van Nuenen. Daarin schrijft hij al over een eland, die hier 9000 jaar geleden rondgelopen moet hebben en over de gevonden beenderen van een ruigharige pony, die gevonden zijn bij de vijver in de Stroom Esch, uit ongeveer dezelfde tijdsperiode. Hij kon toen nog niet bevroeden, dat zo'n 5 jaar later¹⁾ de grootste schat van Borne gevonden zou worden; een redelijk compleet (64 botten, maar de grootste beenderen van kop en bekken zijn niet gevonden) skelet van een wolharige mammoet!

In de meest recente *Boorn & Boerschop* (jaargang 27, nummer 1) refereert ook Jan Blom aan het artikel van Jan van Nuenen in zijn bijzonder interessante artikel over 'Stroom Esch, de uitbreiding van Borne over de Rondweg'. In zijn artikel noemt Jan Blom uiteraard ook de vondst van Boris en schetst een beeld van de tijd, waarin Boris geleefd heeft. Vanwege zijn onderwerp kon dat slechts heel beperkt zijn.

Bij de plaatsing van een monument van Boris²⁾ in de Scholtenshof en de plaatsing nabij de vindplaats van een kunstwerk³⁾ door de Wijkraad Stroom Esch, lijkt het een goed moment om eens wat uitvoeriger stil te staan bij de tijd en leefomgeving van BORIS. Per slot gaat het om de geschiedenis van de plek, waar we thans leven.

Om tot een goed tijdsbeeld te komen, is er echter een probleempje. De schattingen van de ouderdom van de beenderen van BORIS lopen nogal uiteen, namelijk tussen de 24.000 en 36.000 jaar oud en in die 12.000 jaar is er op dit plekje op aarde, dat nu Borne heet, toch wel het een en ander veranderd! Ik zal dan ook proberen om de belangrijkste veranderingen in deze tijdsperiode de revue te laten passeren.

Ver terug in de tijd

Om enig besef te ontwikkelen over de tijdsperiode, waar ik het over ga hebben, eerst een stukje 'geschiedenis aarde'.

Onze aarde is ruim 4,6 miljard jaar oud. De eerste 4 miljard jaren staan in de geologische tijdschaal bekend als het Precambrium⁴⁾. De eerste sporen van leven dateren al uit de eerste helft van het Precambrium. Daarna volgen er drie zogenoemde era's⁵⁾, t.w. het Paleozoïcum (van 570 miljoen tot 225 miljoen jaar geleden), het Mesozoïcum (225 miljoen – 65 miljoen jaar geleden) en het Kenozoïcum (van 65 miljoen jaar terug tot heden). Het Kenozoïcum is onderverdeeld in 7 tijdvakken. Het jongste tijdvak is het Holoceen (van 10.000 jaar geleden tot heden); het op één na jongste tijdvak, het Pleistoceen (van 2,3 miljoen jaar geleden tot 10.000 jaar geleden) is voor dit artikel van belang en dan met name het zogeheten Laat-Pleistoceen (van plm. 125.000–10.000 jaar geleden).

Het Laat-Pleistoceen wordt gekenmerkt door een

Poolwoestijn.

interglaciale periode⁶⁾ (het Eemien, plm. 125.000 – 110.000 jaar geleden) en een ijstijd, het Weichselien (van plm. 110.000 – 10.000 jaar geleden).

Het Weichselien⁷⁾ is geen constante periode van koude, maar wordt gekenmerkt door warmere (*interstadialen*) en koudere fasen (*stadialen*), die elkaar relatief snel afwisselden.

Zo'n 70.000 jaar geleden zette de uitbreiding van de ijskappen in, die 20.000 jaar geleden maximaal was. Het ijs bedekte toen niet Nederland, maar kwam wel dicht in de buurt. Het ijs reikte toen tot Noord-Amerika, Noord-Rusland, Polen, Noord-Duitsland (Hamburg streek), Oost- en Noord-Denemarken, geheel Scandinavië en het noordelijk deel van de Britse eilanden.

In de periode tussen ruwweg 40.000-18.000 jaar geleden (de periode waarin BORIS geleefd moet hebben) en waarin dus grote gebieden van Europa en Noord-Amerika onder het ijs lagen, was de zeespiegel flink gezakt⁸⁾ en lag de Noordzee droog, waardoor er migratie van dieren en mensen kon plaats vinden. Ook de Beringstraat tussen Alaska en Siberië was droog gevallen en vormde een landbrug tussen Eurazië en Noord-Amerika. Op deze wijze hebben o.m. de Mammoeten zich naar Noord-Amerika kunnen verbreiden⁹⁾.

Omdat de reconstructie van deze periode voor een belangrijk deel steunt op de voortbrengselen uit de archeologie, is het goed om ook de archeologische term voor deze periode te introduceren, namelijk het Paleolithicum¹⁰⁾, hetgeen in het Oudgrieks 'Oude Steentijd' betekent. Zoals onder voetnoot 10 te zien

is, valt de 'BORIS-periode' onder het Laat-Paleolithicum.

Landschap

Het landschap ten tijde van BORIS en zijn soortgenoten varieerde met de stadia van het Weichselien. Twee interstadialen (relatief warmere perioden) zijn genoemd naar twee plaatsen in het huidige Twente, namelijk resp. het Hengelo Interstediaal (39.000 - 37.000 jaar geleden) en het Denekamp Interstediaal^{10a)} (32.000-29.000 jaar geleden).

Om een beeld te geven van de wisselingen en de daarbij horende landschappen, het volgende overzicht¹¹⁾:

Hoeveel jaar geleden?	Landschap gekenmerkt door
43.000 – 39.000	poolwoestijn
39.000 – 37.000 (Hengelo Interstediaal)	struik- en toendrasteppes
37.000 – 32.000	toendra
32.000 – 29.000 (Denekamp Interstediaal)	struiktoendra met dwergberk
29.000 – 28.000	toendra
28.000 – 15.000	poolwoestijn
15.000 – 13.000	toendra
13.000 – 12.000	parklandschap met grotere berken

Een poolwoestijnlandschap wordt gekenmerkt door ijzige koude en een relatief droog klimaat (en veel wind!), waardoor er zeer weinig vegetatie groeit. De combinatie van koude en het gebrek aan voedsel heeft tot gevolg, dat er bijna geen diersoorten konden leven, behoudens mogelijk wat poolvossen en lemmingen. Er was sprake van permafrost (permanent bevroren bodem), waarbij slechts in een korte periode tijdens de zomer de oppervlaktobodem kon ontdooien. Daardoor ontstonden er smeltwaterbeekjes, die zich insneden in de bevroren ondergrond. In het gebied ten noorden van Hengelo (waar nu dus Borne ligt) heeft een tijdlang een groot meer gelegen. Tijdens de laatste fase van het Weichselien, toen er een zeer koude periode aanbrak, kwam dit meer droog te liggen. Het moge duidelijk zijn, dat in de perioden van poolwoestijn er hier geen mammoeten of andere grote zoogdieren leefden.

Mammoetsteppe

In het Hengelo Interstediaal werd het relatief warmer en ontstond er een landschap, dat hierboven omschreven staat

als een struik- en toendrasteppes, maar die we het beste kunnen omschrijven als een Mammoetsteppe, een bijzondere vorm van een steppe. Eigenlijk kunnen we de term Mammoetsteppe gebruiken als omschrijving van het landschap vanaf het begin van het Hengelo Interstediaal tot de periode zo'n 28.000 jaar geleden, toen er een zeer koude periode intrad en het landschap weer veranderde in een poolwoestijn.

Vanaf plm. 15.000 jaar geleden kunnen we weer spreken van een Mammoetsteppe, waarbij dit landschap in de loop der tijd weer steeds begroeider werd en evolueerde via een soort parklandschap met veel berken naar een landschap, zoals het er in het begin van onze jaartelling uitzag.

De grootschalige vorming van landijs en de daaruit voortvloeiende terugtrekking van de zeeën had een droog landklimaat tot gevolg. Door de schurende werking der gletsjers ontstond een fijne stof, die door de wind in uitgestrekte gebieden als een leemlaag werd afgezet. Hierdoor kon de Mammoetsteppe ontstaan, een steppevorm waarin steppe- en toendravegetatie zich vermengden.

De mammoetsteppe strekte zich uit van de Britse Eilanden tot Oost-Siberië gedurende vrijwel het gehele Laat-Pleistoceen, behoudens de zeer koude fasen, waarin grote delen ervan veranderden in poolwoestijn. Het landschap was vrijwel boomloos. Deze onafzienbare grasvlaktes waren een van de grootste aaneengesloten en tevens draagkrachtigste ecosystemen uit de geschiedenis. Het bood voedsel te over

aan de grote kuddes zoogdieren, die er voor kwamen. Wat er overwegend groeiden, waren grassen (met name cypergrassen, zoals zegge en bies), varens, mossen, dwergberk en poolwilg (*salix polaris*), maar vooral ook een grote variatie aan kruidachtige planten zoals b.v. weegbree, bijvoet, zilverkruid¹³⁾ (ook zilverwortel of achtster genoemd), chrysanthemum, zuiltjessteenbreek en kruipwilg (*salix retusa*).

Door deze soortenrijke en voedselrijke vegetatie was het een ideaal gebied voor grote grazers en zoogdieren.

Tot de fauna van de Mammoetsteppe behoorden o.m. de wolharige mammoet, de wolharige neushoorn,

Zilverwortel.

de muskusos, het rendier, de saiga antilope, de steppewisent, de grottenbeer, grottenhyena's, reuzenherten, elanden, bruine beren, grottenleeuwen, poolvossen, wolven, maar ook kleine zoogdieren zoals lemmingen.

Bij dit alles moeten we wel in ogenschouw houden, dat door alle stadialen en interstadialen heen de Mammoetsteppe (of een deel ervan) kon veranderen in een poolwoestijn (en er nauwelijks dieren- en plantenleven was) of juist rijker begroeid was tijdens de interstadialen en vanaf de periode zo'n 15.000 jaar geleden. Er groeiden in die tijden ook bomen zoals dennen en berken, soms ook wat sparren en op de nattere delen wat elzen. Hier en daar kan een eik hebben gegroeid.

De wolharige mammoet

Omdat BORIS onze leidsman is in dit verhaal, lijkt het mij terecht om hier wat meer over zijn familie te vertellen.

Eerst iets over de oorsprong van de naam 'mammoet'¹⁴⁾: Al eeuwenlang werd er in Noord-Europa, Rusland en Siberië fossiel ivoor gevonden. De eerste ontdekkingen van ingevroren resten van mammoeten door wetenschappers stammen uit de 18^e eeuw. De Jakoeten, een volk dat een aan Turks verwante taal spreekt, uit de republiek Sacha¹⁵⁾ in het N-O van Siberië (dichtbij het bekendere eiland Wrangel), waren echter al eeuwenlang bekend met dat soort resten en noemden deze "mamont", hetgeen in hun taal "aardworm" betekent¹⁶⁾.

Wolharige mammoet.

In Rusland wordt het dier nog steeds mamont genoemd. Via Franse publicaties werd, door een spel fout, de naam 'mammouth' geïntroduceerd en verspreid.

De stamvader van de Europese mammoeten is de *Mammuthus africanus*, die uitgestorven is in het Pliocene (van 5,3 – 2,6 miljoen jaar geleden). Zijn nakomelingen bereikten Europa en werden aangeduid als *Mammuthus meridionalis* ('Zuidelijke mammoet'), die evolueerde tot de steppemammoet

(*Mammuthus trogontherii*). Uit de steppemammoet ontwikkelde zich de wolharige mammoet (*Mammuthus primigenius*).

De wolharige mammoet was, zoals we inmiddels weten, een bewoner van de Mammoetsteppe en was volledig aangepast aan een koud klimaat. Hij had relatief kleine oren (plm. 30 cm.), een dikke vacht met lange dekharen, een dikke huid (van gemiddeld 3 cm.!), een onderhuidse vetlaag en een kortere staart dan de huidige olifanten. In tegenpraak met wat vaak gedacht wordt, was de wolharige mammoet niet groter dan de huidige Afrikaanse olifant, die een gemiddelde schouderhoogte van zo'n 3,20 m. bereikte.

De wolharige mammoet heeft zich verspreid over een gebied van de Britse Eilanden tot Oost-Siberië en van daaruit via de droog gevallen Beringstraat naar Noord-Amerika. In het zuidelijk deel van de huidige Noordzee hebben grote kuddes mammoeten rondgelopen, zoals uit opgeveste fossielen blijkt. De mammoeten aten grassen, varens, kruidachtige planten en soms takjes en twijgen. Zij verorberden ongeveer 200 kg. per dag, hetgeen redelijk overeenkomt met de huidige Afrikaanse olifant.

De reden van hun uitsterven is nog steeds niet geheel duidelijk. Wel staat vast, dat door de klimaatverbetering aan het eind van het Pleistoceen enorme ijsmassa's smolten, de zeespiegel weer is gaan stijgen en de biotoop van de mammoeten (en veel andere grote grazers) steeds kleiner werd, waardoor zij onvoldoende goed voedsel konden vinden. Voor de grote kuddes grazende zoogdieren dus met desastreuze gevolgen. Waarom de mammoeten uitstierven en andere zoogdieren (zoals rendieren en muskussen) via migratie naar het noorden konden overleven, blijft een vraagteken. Duidelijk is wel, dat een complex aan oorzaken tot hun uitsterven heeft geleid, waarbij de mens zeker zijn invloed heeft gehad. In dat kader is het opvallend, dat op de plaatsen, waar mensen niet of zeer laat kwamen, de mammoeten (maar ook andere dieren, behorend tot de zogenoemde mega-fauna) het langste geleefd hebben¹⁷⁾ (zoals in het nawoord zal blijken).

De mens

De geschiedenis van menselijke aanwezigheid in Twente gaat terug tot diep in de prehistorie. Archeologische vondsten leveren al sporen van menselijke activiteit op vanuit de oude steentijd. Als we ons richten op de periode, waarin wij geïnteresseerd zijn, het Laat-Paleolithicum (van 40.000-10.000 jaar geleden), dan komen we in het kader van de menselijke geschiedenis in een interessante tijd terecht. Het begin van het Laat-Paleolithicum markeert namelijk de tijd, dat de laatste Neanderthalers (*Homo sapiens neanderthalensis*) hier hebben rondgelopen en tevens de eerste immigranten verschenen van de huidige mens (*Homo sapiens sapiens*). Interessant is, dat door DNA-onderzoeken blijkt, dat

door kruising van beide menssoorten in het verleden, er bij ieder mens tegenwoordig tussen de 1 en 4% 'Neanderthaler-DNA' terug te vinden is¹⁸⁾!

Neanderthaler

Reeds in het begin van het Laat-Pleistoceen (plm. 125.000 jaar geleden) leefden Neanderthalers in Twente. Het waren jagers (o.a. op mammoeten) en verzamelaars. Zij leidden een nomadisch bestaan, leefden in semipermanente onderkomens en reisden waarschijnlijk met de seizoensgebonden trek van het wild mee. De Neanderthalers hebben geleefd van plm. 400.000 – 30.000 jaar geleden. De Neanderthalers waren gemiddeld zo'n 1,50 tot 1,60 m. groot, maar zwaarder gebouwd dan de huidige mens en waarschijnlijk een stuk krachtiger. Door hun bouw zijn Neanderthalers te onderscheiden van de huidige mens; kenmerken zijn o.m. de langwerpige vorm van hun schedel, een zware wenkbrauwboog, een grote neus en een terugwijkende kin. Hun onderbenen waren kleiner, waardoor het geen efficiënte renners waren. De herseninhoud van de Neanderthalers was groter dan van de gemiddelde huidige mens. Omdat zij in groepen leefden en moesten samenwerken bij de jacht, lijkt het aannemelijk, dat zij over een redelijke communicatietechniek beschikten. In hoeverre dat met taalvaardigheid gepaard ging, is onduidelijk.

Hoewel het Weichselien al rond 110.000 jaar geleden inzette en het klimaat verslechterde, bleven de omstandigheden tot plm. 70.000 jaar geleden geschikt voor bewoning. Daarna waren alleen de tijdperken van de interstadialen geschikt om in deze contreien te verblijven. Omdat de Neanderthalers rond 40.000 jaar geleden naar zuidelijker streken zijn getrokken (min of meer verdrongen door de moderne mens), waren de gebieden in Nederland boven de grote rivieren en het aangrenzende Duitse gebied nog slechts randgebieden voor de Neanderthaler. Uit artefacten, die gevonden zijn in de buurt van Steenwijk, blijkt echter, dat er tijdens het Hengelo interstadaal¹⁹⁾ nog enkele Neanderthalers in deze streken rondwaalden²⁰⁾; wellicht zijn dus in die tijd ook de laatste Neanderthalers in Twente geweest. Na die tijd zijn er geen sporen van hen meer gevonden. De Neanderthaler stierf rond 30.000 jaar geleden uit in Zuid-Europa.

Huidige mens²¹⁾

Voor zover men uit vondsten kan herleiden, stamt de migratie van de huidige mens uit het Midden-Oosten

Een Neanderthaler.

en Kaukasus. Evenals de Neanderthalers waren de eerste immigranten van de huidige mens in onze regio jagers op mammoeten en ander wild. Omdat er rond 40.000 jaar geleden een relatieve klimaatverbetering plaats vond, die leidde tot het Hengelo Interstadaal, was de poolwoestijn weer omgevormd tot Mammoetsteppe, hetgeen leidde tot de terugkeer van grote kuddes dieren. In hun kielzog volgden de mensen, die een nomadisch leven leidden. Vanaf 37.000 jaar geleden werd het weer kouder en verdwenen zowel de mensen als dieren weer. Wellicht dat ook in het Denekamp Interstadaal er nog mensen in onze streek hebben rondgelopen, maar na 29.000 jaar geleden,

trad er een ijzig koude periode in, die duurde tot zo'n 15.000 jaar geleden. Tot die tijd hebben er geen mensen meer gewoond.

Nawoord

De officiële schatting van de ouderdom van de boten van BORIS liep, zoals in het begin gemeld, uiteen van 36.000 jaar geleden tot 24.000 jaar geleden. Indachtig de inhoud van dit artikel, lijkt het onwaarschijnlijk, dat BORIS uit de periode na 28.000 jaar geleden stamt, want toen heerste er een ijzig koud klimaat en was er sprake van een poolwoestijn. Hoewel BORIS de koude wellicht nog zou kunnen overleven, het gebrek aan voedsel zeker niet. Qua leefmilieu ligt de periode van pakweg 39.000 jaar geleden tot 28.000 jaar geleden dus het meest voor de hand.

Door de klimaatverandering aan het eind van het Pleistoceen kalfde de biotoop voor de Mammoet steeds verder af met desastreuze gevolgen voor de wolharige mammoeten. Uiteindelijk overleefden een paar geïsoleerde populaties op de eilanden Saint Paul (in de Beringstraat) en Wrangel, voor de kust van Oost-Siberië.

De mammoeten op Saint Paul zijn rond 5.600 jaar geleden uitgestorven vanwege dorst. Op Saint Paul waren en zijn geen waterlopen of bronnen. De enige zoetwatervoorraden waren een paar ondiepe meren. Door het stijgende zeewater werden deze voorraden steeds meer geïnfiltreerd door zout zeewater. Uiteindelijk was de zoetwatervoorraad dusdanig geslonken, dat deze niet meer volstond om de dorst van de mammoeten te lessen.

De laatste populatie mammoeten, op Wrangel, stierf ongeveer 4.000 jaar geleden uit. Wetenschap-

pelijk onderzoek leidde tot de conclusie, dat deze populatie is uitgestorven vanwege genetische ziekten. Waarschijnlijk door gebrek aan voldoende voedzaam voedsel en inteelt traden er steeds meer slechte genetische mutaties op. Zo hadden de laatste wolharige mammoeten een vreemd glanzend zijdeachtig vacht, was hun reukvermogen ernstig aangetast en waren ze steeds minder in staat een partner aan te trekken. Het voortschrijdende proces van slechte genetische mutaties en de relatief kleine populatie, waardoor herstel niet mogelijk was, leidde onherroepelijk tot het moment, dat de laatste levende wolharige mammoet neerzeeg op de steppe, voor het laatste de lucht in trilling bracht met smartelijk getrompetter en voorgoed de ogen sloot ....., het einde markerend van een machtige diersoort.

Een speciaal woord van dank wil ik uitspreken voor Dr. E. Mulder, conservator van Museum Wonderryck (Natura Docet) te Denekamp, voor het gesprek, dat ik met hem mocht hebben, zijn tips en zijn bereidheid om dit artikel te screenen op wetenschappelijke houdbaarheid. Zijn kennis en inzicht in deze materie boden mij een goed fundament om op te bouwen.

Bronnen

- Boek: De Mammoet; Sporen uit de IJstijd (Dick Mol en Hans van Essen), ISBN 9062917283)
- Dr. E. Mulder, conservator van Museum Wonderryck (*Natura Docet*) te Denekamp
- Wikipedia, diverse artikelen
- *Boorn & Boerschop*, jaargangen 1 en 27, artikelen van resp. Jan van Nuenen en Jan Blom.
- 'Ontgonnen Verleden', regiobeschrijvingen provincie Overijssel door Adriaan Haartsen en Elyse Storms
- 'Geheugen van renthe' (www.geheugenvandrenthe.nl)
- 'Paleografische ontwikkeling en bewoningsdynamiek tussen Vecht en Eem', artikel van Sander Koopman en Anton Cruysheer.
- 'Neanderthalers in Overijssel en het Graafschap Bentheim door drs. Dick Schlüter.
- Artikel over Laat-Paleolithicum van www.kijkeensomlaag.nl
- Canon van Borne
- VU Amsterdam, faculteit der Aard- en Levenswetenschappen, artikel over de laatste ijstijd.
- Het Laatste Nieuws www.hln.be/hln.nl/961/Wetenschap

Noten:

- ¹⁾ Op 2 mei 1996 om precies te zijn ....
- ²⁾ Gemaakt door de kunstenaars Patrick Josso en Saske van Eerden
- ³⁾ Gemaakt door Patrick Josso
- ⁴⁾ In het voorjaar van 2017 werden nog wetenschappelijke vondsten van micro-organismen bekend gemaakt uit Australië (van 3,48 miljard jaar geleden) en Canada (van 3,7 miljard jaar geleden)
- ⁵⁾ Era's zijn geologische tijdsindelingen, die de ontwikkeling van het leven in grote lijnen onderverdelen.
- ⁶⁾ In het Pleistoceen vonden extreme klimaatschommelingen plaats; de koudere tijden (ijstijden) worden glacialen genoemd, de warmere perioden heten interglacialen.
- ⁷⁾ Genoemd naar de Poolse rivier de Weichsel (Wisla)
- ⁸⁾ Tijdens de koudste fasen zelfs 120 meter lager!
- ⁹⁾ Ook de oudste inwoners van Amerika, de Indianen, zijn op die manier vanuit Eurazië naar Amerika getrokken !
- ¹⁰⁾ Het Paleolithicum wordt onderverdeeld in drie stadia, t.w. het Oud-Paleolithicum (ook Vroeg-Paleolithicum geheten, van plm. 2.500.000 -300.000 jaar geleden), het Midden-Paleolithicum (300.000-40.000 jaar geleden) en het Laat-Paleolithicum (overigens ook Jong-Paleolithicum genoemd, dat loopt van 40.000-10.000 jaar geleden). Overigens moeten de jaartallen niet te absoluut gezien worden gezien de vele varianten, die er in de verschillende geschriften in omloop zijn.
- ^{10a)} De eerste beschrijving van zowel het Hengelo- als het Denekamp Interstadiaal werd in 1967 verricht door Thomas van der Hammen e.a.. Conform de geologische mores noemde hij de beide interstadialen naar een typelokaliteit. Een typelokaliteit in dit kader is een oord of gebied, waarover de eerste wetenschappelijke beschrijving van de kenmerkende geologische structuur handelt. Voor Hengelo is dat het 'Bekken van Hengelo' (ontstaan in de voorlaatste IJstijd) en voor Denekamp de Dinkelvallei.
- ¹¹⁾ Uit 'De Mammoet: Sporen uit de IJstijd'
- ¹²⁾ Bron: De Geologie van Nederland
- ¹³⁾ De wetenschappelijke naam is Dryas; deze naam is gekoppeld aan twee kortstondige koude periodes aan het eind van het Weichselien.
- ¹⁴⁾ Bron: Wikipedia, een artikel over Mammoeten
- ¹⁵⁾ Sacha is de naam, die de Jakoeten zelf geven aan hun land; het land is echter ook bekend onder de naam Jakoetië
- ¹⁶⁾ Zij dachten namelijk, dat de in de grond gevonden goed bewaarde ingevroren lichamen afkomstig waren van hun mythologische koning van de onderwereld Erlik, de zoon van hun god Góktengri. Volgens de legende zouden de 'mamonten' als straf gedwongen zijn te wonen in het ondergrondse rijk van Erlik en zouden ze bij een poging tot ontsnapping direct bevroren op het moment, dat ze de oppervlakte bereikten
- ¹⁷⁾ Bron: Dr. E. Mulder, conservator Wonderryck te Denekamp
- ¹⁸⁾ Bron: Artikel "Paleografische ontwikkeling en bewoningsdynamiek tussen Vecht en Eem"
- ¹⁹⁾ Van 39.000-37.000 jaar geleden
- ²⁰⁾ Bron: Archeoforum
- ²¹⁾ Hiermee wordt de huidige soort mens bedoeld, de Homo sapiens sapiens. Een andere benaming is de 'anatomisch moderne mens', maar dat is zo'n mond vol, dat ik het niet handig vind om die benaming hier te hanteren

Grafschrift

Kuierboks

Ik bin efkes van 't hoef of
En vroag ie noa wie
Ik bin dree greaven wieder
Bie'j Boordjes Marie

Gerrit Rensink

Machinefabriek Ledeboer

Martin Thiehatten

Machinefabriek Ledeboer stond aan de Deldensestraat naast de spoorlijn. Ledeboer produceerde stoomketels voor heel Nederland. Na sluiting van de fabriek vestigde zich de firma American Refined Motor Company in de fabrieksgebouwen. De huidige woonwijk op die locatie is er naar vernoemd.

(1) Links de fabriek van Ledeboer, rechts de arbeiderswoningen.

Johan Marie Ledeboer kwam als volontair in dienst bij de machinefabriek van Meijling en Stork aan de Oude Almeloseweg. Johan Marie was de zoon van dokter A.M. Ledeboer uit Rotterdam, getrouwd met Jacoba van Oordt. Ze wilden hun zoon graag medicijnen laten studeren, maar Johan voelde daar niet voor. Als stuurman op de wilde vaart trok hij de hele wereld over. Later ging hij naar Borne en kwam als leerling in dienst bij Meijling en Stork. Daar openbaarden zich zijn technische kwaliteiten en koop-

elektrische verlichting had, voordat Borne een elektriciteitscentrale had. Ledeboer zorgde zelf voor de opwekking van stroom. Gloeilampen waren er nog niet en ook die vervaardigde hij zelf. Zijn lampen zagen er uit als een halve maan, maar ze gaven licht.

Op naar de borrel

Een gewoonte van de arbeiders was dat ze bij het begin van de middagpauze en na einde werkdag eerst een borreltje haalden. Tegenover de fabriek stond het café van Dika Mentink. Tegen 12 uur en om 19 uur stond daar een hele rij borrels gereed. Om de fabriek van Ledeboer stond een muur, maar de 'iezymotten', zoals men toen de metaalbewerkers noemde, hadden er een gat in gehakt. Als de baas even weg was en de dorst heel groot, dan kropen ze door dat gat om even 'n halv'n oord' (kwart liter jenever) te halen. Een borrel gaf hen afleiding, want vroeger kenden ze weinig vermaak of ontspanning en de arbeidstijd was veel langer dan heden ten dage. In de fabrieken werd zeer hard gewerkt, ook bij Ledeboer.

Als de lonen bij Ledeboer moesten worden uitbetaald, werd het manusje van alles Roesink er op uit-

(2) Links voor de spoorwegovergang stond de fabriek van Ledeboer.

(3) Café Spoorzicht van Dika Mentink.

gestuurd om geld te wisselen bij de pastoor van de Stephanuskerk, die dankzij de collectes over voldoende kleingeld beschikte. Ook moest hij voor de arbeiders vaak melk halen bij café Mentink aan de overkant van de Deldensestraat. Maar soms zat er ook wel jenever in de koffiefles.

(4) Het brievenhoofd uit 1889 van de firma.

De vakmensen van Ledeboer

Het bedrijf had een uitstekende naam opgebouwd. De producten waren zeer gewild en de arbeiders stonden bekend om hun vakmanschap. Stork in Hengelo groeide sterk en verschillende Bornenaren gingen daar naartoe voor een baan. Als ze bij een sollicitatie vertelden, dat ze een opleiding bij Ledeboer hadden gehad, konden ze bij Stork direct aan de slag.

Na het overlijden van Jan Meijling was het bedrijf zozeer gegroeid, dat de directie moest worden uitgebreid. Dat werd een broer van Ledeboer en de naam van het bedrijf veranderde in Firma Gebr. Ledeboer. Deze broer was echter geen metaalman en meer theoretisch dan praktisch onderlegd. Na enkele jaren trad hij dan ook terug uit de directie en begon een textielfabriek naast de machinefabriek. Die textielfabriek voldeed niet aan de verwachtingen en na enkele jaren deed Ledeboer het bedrijf over aan

Carel Jacobus Klein. Die verkocht het bedrijf later weer aan de firma Spanjaard, die de gebouwen aan haar bedrijf toevoegde. In 1925 werd een gedeelte van dit 'kleine fabriekje' van Spanjaard verbouwd en werd er een bewaarschool (kleuterschool) in gevestigd.

Tijdens de crisisjaren rond 1930 werd een deel van dit gebouwtje gebruikt voor een werklozenproject, waar jongeren houten speelgoed moesten maken onder leiding van een deskundige timmerman. Ook maakten ze houten meubelen en tuinbanken, waarvoor het hout werd geleverd door de Bornse houtzagerij van IJzereef aan de Bornerbroeksestraat.

Machinefabriek Holland

Johan Marie Ledeboer haalde zijn zoon Karel in het bedrijf en veranderde de naam van de fabriek in 'Machinefabriek Holland'. Het bedrijf draaide uitstekend, maar in 1909 brak in het holst van de nacht door onbekende oorzaak brand uit. Toen de brand was ontdekt en de brandweer arriveerde, brandde de fabriek al als een fakkel. Het blussen was een hopeloze zaak en alle houten modellen gingen in rook op. Slechts een klein gedeelte van de fabriek en het kantoorgebouw bleef gespaard. Daarmee was het lot van de fabriek bezegeld. De Ledeboers zijn deze slag nooit meer te boven gekomen. Ledeboer sr. was al op leeftijd, waardoor hij niet meer opnieuw wilde beginnen. Zijn zoon Karel, die meer financieel expert was dan zakenman, verliet Borne en werd directeur van een petroleummaatschappij in Frankrijk. Ook zijn vader verliet Borne. Het verlies van het bedrijf, dat hij in jarenlange noeste arbeid had opgebouwd, was voor hem te veel. De fabriek was er niet meer en zijn kinderen waren naar elders vertrokken. Niets bond hem meer aan Borne.

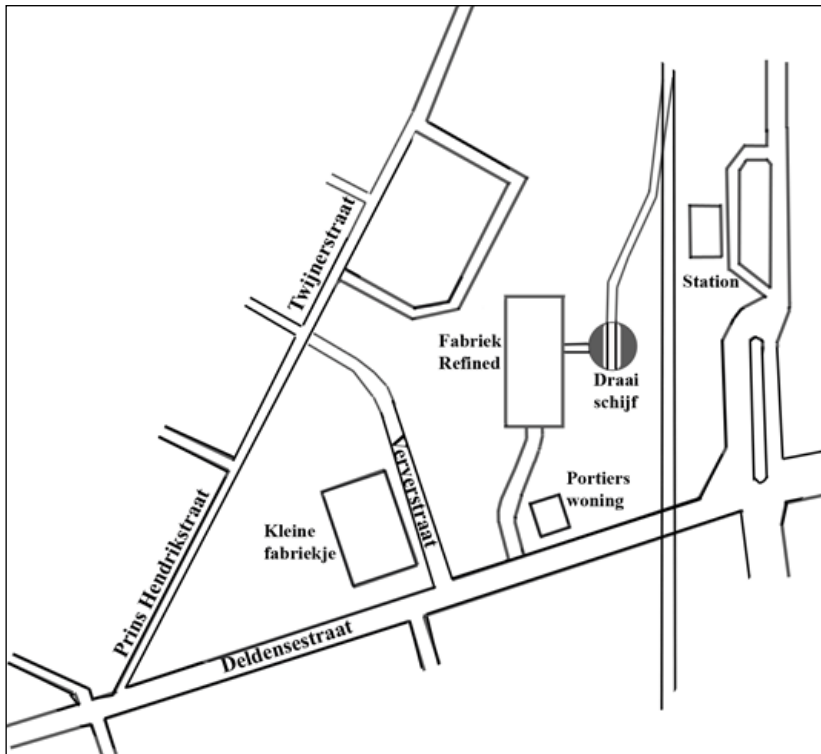

(5) Draaischijf museum spoorlijn Boekelo.

American Refined Motor Company

In 1918 vestigde het metaalbedrijf 'American Refined Motor Company', in Borne, de Refined genoemd, zich in de bij de brand gespaarde gebouwen. Het maakte benzinemotoren en motorpompen, voor het grootste gedeelte bedoeld voor de over-

(6) Locatie fabrieksgebouwen en portierswoning bij het huidige stratenpatroon.

zeese markten. Het bedrijf verrichtte reparatiewerk aan weefgetouwen en andere textielmachines. Ook werden bij Refined scheepsmotoren gereviseerd. Pal naast de spoorlijn lag een weiland van 100 meter breed, dat doorliep tot aan de Prins Hendrikstraat. In dat weiland bevond zich een spoordraaischijf, waarop treinwagons konden worden gereden vanaf de spoorbaan. Op de spoordraaischijf zaten rails, die in de ene stand van de schijf aansloot op de spoorbaan en na draaiing op de rails van de fa-

abriek. De functie is nog te zien in Boekelo, waar een draaischijf wordt gebruikt bij de Haaksbergse museumspoorlijn. Op de treinwagons stonden de te reviseren scheepsmotoren. In 1940 was de spoordraaischijf er niet meer en lag er alleen nog het grote weiland. Daar liepen de paarden van groenteboer Witrock, die tegenover de fabriek van Refined woonde. Witrock was al ruim voor de oorlog vanuit Duitsland naar Borne verhuisd. Maar toen de Duitsers deze paarden vorderden, zei men in Borne: *'Dat is best, want Witrock is toch een Duitser'*, hoewel Witrock een voortreffelijke Nederlander was.

Een gesprek met Herman Beuker
Herman Beuker is geboren in 1936 in de portierswoning van de Refined fabriek, waar zijn vader werkte. In 1940 stond de fabriek van Refined leeg en in 1943 werd het kleine fabriekje, de Refined fabriek en de portierswoning gevorderd door de Duitsers. In de woning werden officieren van de Wehrmacht gehuisvest. Ook werden soldaten van de Wehrmacht ondergebracht in het kleine fabriekje van Spanjaard. De grote fabriekshal werd door de Duitsers gebruikt voor de opslag van gevorderde auto's. Op 3 april 1945 werd Borne bevrijd. De Duitsers vluchtten weg, maar eerst werd door hen nog de fabriek Refined in brand gestoken. Veel van de gevorderde auto's zijn daarbij verloren gegaan. Ook het kleine fabriekje van Spanjaard ging toen in vlammen op.

(7) De wijk Refined met de nieuwe Baptistenkerk aan de Twijnerstraat.

In 1940 was D.L. Bartelink, getrouwd met Kitty Gelderman, eigenaar/directeur van de Refined fabriek. Na de oorlog ging Bartelink in het niet afgebrande deel van de fabriek verder met 3 tot 4 man personeel voor reparatiewerk. Ze keurden bussen en taxi's. Deze keuring werd twee maal per jaar uitgevoerd en dan stond de Deldensestraat helemaal vol met bussen van onder andere de TET, de TAD, bussen uit Almelo en van de Bornse busbedrijven van Brok en Ter Haar. Na de keuring in de grote hal moesten de remmen van de bussen en taxi's worden getest. Dan reden ze hard richting Delden en tussen de Tichelweg en De Viersprong werd dan plotseling keihard geremd. De vader

van Herman Beuker regelde dan het verkeer. De kleine Herman vond dat prachtig en deed dat ook eens na. Maar dat ging niet goed en hij werd door een bus over zijn hand gereden. Daarvan heeft hij de nog steeds zichtbare littekens.

In het schooltje in het kleine fabriekje zijn vanaf 1942 kerkdiensten gehouden van de Batistengemeente, die steeds meer leden kreeg. De ruimte werd door Spanjaard beschikbaar gesteld. Voor die tijd kerkten ze in de baptistenkerk in Hengelo. Omdat ook het schooltje in 1945 door brand werd verwoest, moesten de Baptisten een andere huisvesting zoeken. Die hebben ze gekregen aan de Twijnerstraat aansluitend aan de nieuwe wijk Refined.

Nieuwbouw Refined

Het terrein van de Refined fabriek aan de Deldensestraat heeft lange tijd braak gelegen. In 1980 werden er woningen gebouwd. In de grond van het terrein zat op meerdere plaatsen nog veel van de oude fabrieksfundering. Die is blijven zitten, omdat verwijderen daarvan te kostbaar bleek. Op die plekken is een ruim grasveld naast de woningen aangelegd.

(8) Het terrein boven de oude fundering, nu een speelplaatsje.

Bronnen:

- Historisch Informatie Punt (HIP) Borne *Krantenarchief* (2016)
- Martin Thiehatten – *Van Borghende tot Borne* (2009)
- Herman Beuker (2016) – *interview* – 13
- Drs. G.P. ter Braak en H. Noordhuis – *Kiek toch 's!* (1988)

Illustraties:

Archief Heemkundevereniging Borne: afb. 1, 3, 4
Martin Thiehatten: afb. 2, 5, 6, 7, 8.

Oplossing raadsel van Johan Kwast op pag. 9: Dahliavereniging.

Nog leverbare uitgaven

Heemkundevereniging Borne

Prijslijst boeken juni 2017

Boorn en Boerschop	Verenigingsperiodiek van Heemkunde Vereniging Borne jg 2017	€ 4,00
Boorn en Boerschop	Verenigingsperiodiek van Heemkunde Vereniging Borne oudere jaargangen	€ 2,50
Rond Horst en Hof te Borghende		€ 5,00
Borne, historie en volksverhalen	Jubileumuitgave 1987	€ 4,00
Grepen uit de historie van Borne Deel 2	met zaakregister 1987 Ria van Harten-Fransen	€ 4,00
Landweren, Borgen en Postwegen	Ria van Harten-Fransen 1990	€ 4,00
Grenstwisten rond de gemeente Borne	Ria van Harten-Fransen 1991	€ 4,00
Veertig jaar later	Jubileumuitgave 1987 2002	€ 4,00
Kadastrale atlas 1832 Borne/Weerselo	Met kaartenmap 2005 H.C.O. Zwolle	€ 5,00
De Hof te Borne	800 jaar geschiedenis van Borne 2006 H. Woolderik	€ 5,00
Van Nazareth tot Nazareth	Religieus erfgoed in Borne 2009 Jaap Grootenboer	€ 5,00
Van Borghende tot Borne	Een overzicht van de Bornse geschiedenis 2009 Martin Thiehattent	€ 5,00
Gerard Potkamp	Een Twentse priester apostolisch vicaris tegen wil en dank 2011 Hans Gloerich	€ 5,00
Borne bij de tijd	27 verhalen over het verleden van Borne 2012 Hans Gloerich	€ 5,00
De Melbuul'n van Nazareth	Bijnamen in en om Borne 2012 Leo Leurink	€ 5,00
Borne uit de tijd gekenschetst	Potloodtekeningen van Oud Borne en oud Boornsen 2014 Hans Leuwerink	€ 10,00
Kiektoch 's	Beeldkroniek over de gemeente 1988 GP ter Braak en H Noordhuis	gratis

kleur in beeld

Passie
voor vakmanschap...

hassinkdrukkers.nl

HdH
HASSINK DRUKKERS HAAKSBERGEN

Handelsstraat 1 | Postbus 177 | 7480 AD Haaksbergen | t [053] 572 17 77 | f [053] 572 62 75 |